

35. Muallim Cevdet” ve “Son Sadrazamlar” ekseninde İbrahim Alâattin Gövsa-Osman Ergin- İbnülemin Mahmud Kemal İnal yazışması

Hakan Behçet SAZYEK¹

APA: Sazyek, H. B. (2023). Muallim Cevdet” ve “Son Sadrazamlar” ekseninde İbrahim Alâattin Gövsa-Osman Ergin- İbnülemin Mahmud Kemal İnal yazışması *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (34), 587-611. DOI: 10.29000/rumelide.1316211.

Öz

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında Oe.Yz.0001782 numarasıyla kayıtlı olan ondokuz sayfalık bir tomar-belge, İbnülemin Mahmud Kemal İnal ile İbrahim Alâattin Gövsa dostluğuna ilişkin fikir verirken o dönemdeki edebî faaliyet ve entelektüel ortam ile bu ortamdaki ilişkilere dair de bilgi vermektedir. Bu tomarda ondört mektup ve bir haşiye bulunmaktadır. İki gruba ayrılan mektuplardan ilk yedisi 20 Ekim 1937- 4 Haziran 1938 arasına aittir. Bunların dördü İbrahim Alâattin Gövsa'nın Osman Ergin'e; diğeri üçü ise İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Gövsa'ya yazdığı mektuplardır. 8-14 numaralı mektuplar ise 7 Aralık 1942 ve Ocak 1944 arasında, Gövsa ve İnal arasında iletilmiştir. İlk grubu oluşturan yedi mektubun odak noktası Muallim Cevdet'tir. Osman Ergin'in hazırladığı bir anma kitabı vesilesiyle mektuplara konu olan Muallim Cevdet, özel hayatına ve kişiliğine ait özellikleriyle de gündeme getirilir. İkinci gruptaki mektuplar ise, iki dost mektuplaşması şeklinde başlayıp iki biyografistin çekişmeli yazışmasına evrilmektedir. Bu mektuplarda Gövsa'nın Meşhur Adamlar ve İnal'ın Son Sadrazamlar adlı eserlerinin yazılış evresine ait önemli bilgiler bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Mektup, İbrahim Alâattin Gövsa, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Muallim Cevdet, Osman Ergin

İbrahim Alâattin Gövsa-Osman Ergin-İbnülemin Mahmud Kemal İnal Correspondence on the “Muallim Cevdet” and “Son Sadrazamlar”

Abstract

A nineteen-page scroll-document registered in the Atatürk Library of the Istanbul Metropolitan Municipality with the number Oe.Yz.0001782 gives an idea about the friendship of İbnülemin Mahmud Kemal İnal and İbrahim Alâattin Gövsa, while also giving information about the literary activity and intellectual environment at that time and the relations in this environment. In this scroll are fourteen letters and an annotation. The first seven of the letters, which were divided into two groups, belonged to the period between October 20, 1937 and June 4, 1938. Four of them are letters written by İbrahim Alâattin Gövsa to Osman Ergin and the other three are letters written by İbnülemin Mahmud Kemal İnal to Gövsa. Letters 8-14 were transmitted between December 7, 1942 and January 1944, between Gövsa and İnal. The focus of the seven letters that make up the first group is Muallim Cevdet. On the occasion of a memorial book prepared by Osman Ergin, Cevdet is also brought up with his personal life and personality. The letters in the second group start as two friendly correspondence and evolve into the contentious correspondence of the two biographers. These letters

¹ Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı ABD (Kocaeli, Türkiye), hakansazyek@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0088-0178 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 27.04.2023-kabul tarihi: 20.06.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1316211]

contain important information about the writing phase of Gövsa's Meşhur Adamlar (Famous Men) and İnal's Son Sadrazamlar (Last Grand Viziers) works.

Keywords: Letter, İbrahim Alâattin Gövsa, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Muallim Cevdet, Osman Ergin

Giriş

İbnülemin Mahmud Kemal İnal (1871-1957), ülkesinin geçirdiği çok önemli, hayatî olayları ve gelişmeleri barındıran yıllarda ömür sürmüş önemli bir kültür insanıdır. 1889'dan itibaren pek çok devlet görevi üstlenmiş olan İbnülemin, özellikle devlet arşiv belgelerinin düzenlenmesinde ve korunmasında büyük çabalar göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin kıymetler manzumesinden Türkiye Cumhuriyeti'nin değerler dizisine geçişin sancılı süreci içinde önemli görevler üstlenen İbnülemin Mahmud Kemal, Osmanlı/Doğulu/muhafazakâr kimliği ve kişiliğiyle yazdığı pek çok eserle, Osmanlı'nın yüzyıllar içinde yarattığı zengin kültürel yapının âdeta belleği olmuştur. İnal bu yönüyle, söz konusu zengin yapıyı Cumhuriyet dönemine taşımanın çabasını göstermiş, bu yolda özellikle arşiv-müze çalışmalarının yanında biyografi türündeki yayınlarıyla da kültürel sürekliliği sağlayan bir kişi olarak kültür ve edebiyat tarihimizdeki önemli yerini almıştır². İbnülemin'in, özellikle *Son Asır Türk Şairleri* ve *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar* adlı devasa çalışmaları bugün de birer başvuru kaynağı konumundadır. Bir başka deyişle, İnal'ın biyografi alanında kaleme aldığı bütün eserleri, tarihî değerlerinin yanında bilimsel açıdan da önemlerini korumaktadırlar.

İbrahim Alâattin Gövsa (1889-1949), Osmanlı Devleti'nin modernleşme dönemine denk düşen yetişme çağında Hukuk Mektebinde okudu. Servet-i Fünunculara öykünerek başladığı şiir faaliyetini 1909'dan itibaren pedagojik bir temele yerleştiren İbrahim Alâattin, sonraki yıllarda çalışmalarını Batılı bir formasyon temelinde eğitim alanına yoğunlaştırdı. Cumhuriyet döneminde yeni rejimin kadroları içinde yer bulan Gövsa, uzun yıllar milletvekilliği ile yazarlığı birlikte sürdürmüştür³. O da -diğer pek çok eserinin yanında- iki mühim toplu biyografik çalışma meydana getirmiştir. *Meşhur Adamlar Hayatları-Eserleri* (1933-1936) ve *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* (1945-1946) adlı bu eserler, bugün bilimsel kaynak olma bakımından önceliklerini yitirsel de tarihî kıymete sahiptirler.

İki isim de Osmanlı'nın başkentinde, aynı havayı teneffüs edip aynı eğitim kurumlarında öğrenim görmekle birlikte karşıt yönlere gitmiş; biri doğulu değerleri benimserken diğeri batıya yönelmiştir. Bu bakımdan, İnal ve Gövsa, Osmanlı İmparatorluğu'nun hızla çözülen bünyesinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni doğan varlığı içinde Doğunun ve Batının birlikteliğini ya da ikilemini temsil eden iki entelektüeldir. Toplumsal rol, aidiyet ve yükümlülüklerindeki derin ayrıma rağmen, İnal ve Gövsa arasında bir dostluk hatta ağabey-kardeş ilişkisi kurulmuştur. Bir başka deyişle, hayat çizgileri kesişmeye çok da uygun değilmiş gibi görünse de iki kültür insanı çok iyi dost olabilmıştır.

1. İnal-Gövsa dostluğu

İki edip arasındaki yakınlığın ne zaman ve hangi vesileyle başladığına ilişkin elimizde bir bilgi bulunm. İbnülemin'in İbrahim Alâattin hakkındaki -ulaşabildiğimiz- ilk sözleri, *Son Asır Türk Şairleri*'nde bulunmuyor. Ona göre, "Alâüddin Bey, vatanında ve avrupada -vaktini boş geçirmeyerek- ciddi surette tahsili ilim eden ve ilminden memleketi müstefit etmeğe çalışan erbabı kemaldendir. Nezih, nazik, edip,

² İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın ayrıntılı biyografisi için bkz.: Akün, 2000, 249-262; Vassaf, 2009; Gürlek, 2017.

³ İbrahim Alâattin Gövsa'nın ayrıntılı biyografisi için bkz.: Gürel, 1995; Çetin, 158-160.

mütevazı, kadrşinas, hayrhah bir zatı meziyyet-perverdir. Bütün âsarı şayanı istifadedir.” (İnal, 1930, 94). *Kemâlü’ş-şuarâ*’da yer verdiği edipler için pek şahsî övgü yapmayan İnal’ın, “Alâüddin Bey”in kişiliğine yönelik nitelemeleri, onun sanatkârlığıyla sınırlı kalmayıp insanî özelliklerine de genişler⁴. Dolayısıyla 1930 yılında kaleme aldığı bu sözler, müşkilpesent İnal’ın, İbrahim Alâattin’in dostluğuna verdiği değer için açık bir yansımasıdır, denilebilir.

İbrahim Alâattin de üstad için, *Meşhur Adamlar*’ın⁵ 1934’ün ikinci yarısında çıkan bir fasikülünde “Bay Mahmud Kemal gerek bilgisinin nev’i, gerek şahsiyeti itibarile zamanımızda eşi kalmıyan bir ilim adamımızdır” (İbrahim Alâattin, 1935, 768) şeklinde övücü sözler ifade etmiştir. Bütün bunlardan hareketle, iki kültür adamı arasındaki dostluğun, otuzlu yıllar öncesinde filizlendiği söylenebilir.

2.Gövsa-Ergin-İnal Yazışması

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığının Nadir Eserler bölümünde Oe. Yz. 0001782 numarasıyla kayıtlı olan ondokuz sayfalık bir tomar-belge, İbnülemin Mahmud Kemal İnal ile İbrahim Alâattin Gövsa dostluğunun boyutları hakkında fikir verirken aynı zamanda o dönemin edebî ve entelektüel ortamı ile bu ortamdaki ilişkilere dair de bilgi içermektedir. “İBRAHİM ALAETTİN GÖVSA” antetli kâğıtlara, bizzat Gövsa’nın çift taraflı istinsah ettiği bu tomarda kısalı uzunlu ondört mektup ve bir haşiye bulunmaktadır. Bu mektuplar iki farklı zaman kesitine aittir. İlk yedi mektup 20 Ekim 1937-4 Haziran 1938 arasında kaleme alınmış olup bunların dördü İbrahim Alâattin Gövsa tarafından Osman Ergin’e yazılmıştır. Diğer üçü ise İbnülemin Mahmud Kemal İnal’ın Gövsa’ya yazdığı cevabî mektuplardır.

Bu durumda, ikili arasındaki yazışmaya, üçüncü bir kişi olarak ve dolaylı yoldan Ergin’in niçin katıldığı sorusu geliyor gündeme⁶. Söz konusu yedi mektup arasında dördünün Gövsa tarafından Ergin’e yazılış sebebi, 16.yüzyıl tezkirecilerinden Latifi’nin bir risalesi sebebiyledir. Ergin’e yazılan ikinci mektubun önemli bir özelliği, Gövsa’nın vaktiyle yazıp bir köşede unuttuğu “Cevdetname” adlı manzumesinin yedi beyitlik kısmını içermesidir. Dördüncü -ve Gövsa’nın istinsah ettiği tomardaki ilk- mektup İbnülemin’in, Gövsa tarafından kendisine gönderilen *M.Cevdet’in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi* adlı hacimli eser hakkındaki alaysı görüşlerini içermektedir. Dolayısıyla, 1-7 numaralı mektupların odak noktası, Muallim Cevdet ve onun hakkında Osman Ergin’in derlediği anma kitabıdır. Gövsa, Ergin’e üçüncü mektubunda yeni bir bahis açar. Bunu, M.Cevdet’le ilintilendirerek yapsa da konunun onunla bağlantısı

⁴ İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*’nde hemen herkesten esirgediği mültefit tutumunun nadir bir örneğini, beğendiği bir başka genç edip olan “Âli Bey” için de “Hasan Âli bey, edib, nazik, kıymetli, meziyyetli gençlerdendir.” (1930, 106) sözleriyle sergiler. İbnülemin’in 1930’ların başında, Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde müdür ve Türk Tarih Kurumu Encümeninde üye iken dile getirdiği bu duygular temelsiz değildir. Hasan Âli Yücel, otuzların ikinci yarısında emekli olduktan sonra bir ölçüde ötekileştirilen İnal’ı, Aralık 1938’de Maarif Vekili olunca yeniden devlet bünyesine kazandırır. Yücel, özellikle parti çevresinden gelen itirazlara rağmen ona önemli görevler vermiş, basımı durdurulan *Son Asır Türk Şairleri*’nin, Devlet Basımevi’nde tamamlanmasını sağlamış, dolayısıyla hocasına vefasını göstermiştir.

⁵ *Meşhur Adamlar Hayatları-Eserleri*, Gövsa’nın, 1933-1936 arasında 7 Gün Neşriyatı-Sedat Simavi tarafından fasiküller halinde yayımlanarak dört ciltte tamamlanan ansiklopedik bir biyografi külliyatıdır. Yerli ve yabancı olmak üzere hemen her alanda eser verip iz bırakmış kişiler hakkında özli bilgi veren bu çalışmasından seçtiği malzemeyle 1945-1946 yıllarında *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*’ni -yine fasiküller hâlinde- yayımlamıştır. Belki de İbnülemin’den esinlenerek giriştiği bu biyografi toplama faaliyeti sonucunda ortaya koyduğu oylumlu eserler, o yılların koşullarında çok önemli birer kaynak olmuştur.

⁶ Osman Nuri Ergin (1883-1961) de -İnal gibi- arşiv ve müze kurumlarının ülkemizdeki öncülerinden biridir. Özellikle İstanbul Belediyesi nezdindeki çalışmalarıyla kent tarihçiliği ve arşivciliği alanında çok önemli hizmetleri ve eserleri bulunan Ergin aynı zamanda tasavvuf, İslâmiyet, lâiklik, demokrasi, belediye konularında çalışmalar yapmış olup bu başlıklarda kurduğu geniş bir kitaplığa da sahipti. O da İbnülemin gibi biyografi yazarlığı da yapmıştı (Örneğin bkz.: Ergin, 1937). Bugünkü adı İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı olan İstanbul Belediye Kütüphanesinin 1939’daki kuruluşunda büyük katkısı olan Ergin, bütün kitaplarını bu kuruma bağışlamıştı. Osman Nuri Ergin’in ayrıntılı biyografisi için bkz.: Sayar, 1995, s.297-298; Yılmaz, 2015.

pek yoktur: Muğla'da yaşayan eski Nablus kadısı Ali Kemal Bey, elinde bulunan, Latifi'nin⁷ *Fusûl-i Erbaa*⁸ adlı bir risalesini ya Gövsa'ya ya da İbnülemin'e hediye edilmesi için 7 *Gün* dergisine göndermiştir. Risaleyi alan Gövsa mizahî bir yazıyla onu üstadına gönderir. Fakat asabî mizaçlı İnal oldukça kızar ve konuyu yine Muallim Cevdet'e getirir. Bu bağlamda, risalede işlenen ve "dönem, mevsim, ara" anlamlarında kullanılan "fasıl" ı diline dolayan üstad sarkastik bir manzume kaleme alır.

İbrahim Alâattin'in Osman Ergin'e yazdığı mektuplar arasında -7 numaralı- mektubun ayrı bir yeri vardır. İbnülemin'e çok derin bir saygı duyan ve bunu her fırsatta dile getiren Gövsa, bu mektupta İnal'ın dedikodusunu yapan, üstelik onun hakkında fena sözler söyleyen bir kişidir. Çalışmaya esas olan bu tomardaki satırlarda İbnülemin'in de kötü sözlerine, hatta küfürlerine rastlıyoruz. Üstelik o, artık ölmüş olan Muallim Cevdet hakkında söylemektedir bunları. Bu durum, insanî açıdan ne kadar olumsuz olsa da İnal'ın, M. Cevdet hakkındaki düşünceleri kendi içinde tutarlıdır. Dolayısıyla, üstad, merhum Cevdet'e hep aynı duyguları beslemektedir ve bunu da ifade etmektedir. Oysa Gövsa'nın hiç değilse bu mektubundaki duyguları, İnal'a bakış açısı, gösteregeliğinden bir hayli uzaktır ve şaşkıncıdır. Çünkü hem kendi seçkin kimliğiyle hem de İnal'a olan saygısıyla çelişir.

8-14 numaralı mektuplar ise 7 Aralık 1942 ve Ocak 1944 arasında kaleme alınmıştır. Gövsa'nın bir bayram tebrikiyle başlayan bu ikinci serinin odak noktası ise İbnülemin'in *Son Sadrazamlar* adlı eseridir. Gövsa'nın, mizahî bir anlatımla kaleme aldığı bir bayram kutlamasıyla başlayan bu ikinci dizi karşılıklı latifelerle sürerken Gövsa, üstadın isteği üzerine, anılan eserin bir yeri hakkında eleştirilerini/görüşlerini sıralar. Bu eleştiriler, biyografileri yazılmış birkaç paşa ile ilgili belgelerin maddelerde kullanım şekli üzerinde yoğunlaşmaktadır. Gövsa, bir hata olarak gördüğü hususları, İbnülemin'i gücendirmemek için, *Son Sadrazamlar*'ın müsvedde nüshasını yazıya geçiren meçhul bir "müstensih"e yükler. Dolayısıyla, ona göre, yazarı tarafından yapılan hatalar İnal'ın denetimi dışında kalarak basılı metne de geçmiştir. Gövsa, eleştirilerinin sonunda o müstensih'in bütün bu yönleri üstadından sorması hâlinde mutlaka doğru bilgiyi öğrenmesinin kesin olduğu ifadesine yerir.

Gövsa'nın bu bağlamda bir diğer eleştirisi, İnal'ın bir süre önce kendisinden aldığı birkaç belgeyi *Son Sadrazamlar*'da kullanmasına rağmen kaynak göstermemiş olmasınadır. Gövsa bu noktayı da anlayışla karşıladığını "evvelki yaz, Büyükada'da mezkûr varakalar istiare buyurulur ve sıraları geldikçe kitapta bendenizden alınmış olduklarının tabiatıyla ve mutlaka zikredileceği vaad ve taayyün edilirken" (12.mektup/hamiş) meçhul müstensih'in yanlarında bulunmayışını gerekçe göstererek ifade etme gereği duyar. Aslında, Gövsa'nın bu mektuptaki eleştirilerinin ardında üstadının akademik vefasızlığı bulunmaktadır. "Meçhul müstensih" de sitemini, İnal'ı kırmadan ifade etmek için bulduğu bir çözüm yoludur.

Gövsa'nın aldığı bütün gönül alıcı önlemlere rağmen İbnülemin'in bu dolaylı ve duygusal eleştirilere cevabı çok sert ve yine duygusal olmuştur. Eserlerini hiçbir zaman başka bir kişiye yazdırmadığını, dolayısıyla herhangi bir "müstensih"i olmadığını vurgular. Ayrıntılı gerekçelerle Gövsa'nın iddialarını bütünüyle reddeden İnal, onu, böylesine davranarak uzun yıllara dayanan bir dostluğu bitirmeye çalışmakla itham eder.

Gövsa da -tomardaki mektupların sonuncusu olan- cevabında, üstadını gücendirdiği için çok üzülüğünü öncelikle belirtse de iddialarını yineler. Eleştirilerini bir meçhul müstensih'e yükleyişini de, İnal'ın, *Son Asır Türk Şairleri*'nin basımı sırasında kimi münasebetsizliklerine üzülüğünü söylediği bir

⁷ Latifi (ö.1582) 16.yüzyıl şairi ve tezkire yazarı. Biyografisi için bkz. Sevgi,111-112.

⁸ *Fusûl-i Erbaa*, dört mevsimin güzelliklerini işleyen bu eser, *Münâzara-i Latifi* adıyla 1871'de basılmıştır.

kişiyi hatırlayıp yine onun işbaşında olduğunu düşünerek gerekçelendirir. Gövsa, elindeki belgelerin sahilliği üzerinden görüşlerinde ısrarlı olsa da üstadı yumuşatma tutumunu mektubunun geneline yaymayı ihmal etmez.

Sonuç

Atatürk Kitaplığı'nda bulunan ondokuz sayfalık bir elyazması tomar, 1937-1938 ve 1943-1944 yıllarında İbrahim Alâattin Gövsa, Osman Ergin ile İbnülemin Mahmud'un ondört mektubunu içermektedir. Asıl yazışma Gövsa ve İnal arasında olmakla birlikte, Ergin de kendisine yazılan dört mektupla yazışmanın tarafları arasına girer.

Bizzat Gövsa tarafından istinsah edilerek dosyalanmış olmaları, mektupların belli odak noktası çevresinde yazıldığını göstermektedir ki, kendi içinde iki gruba ayrılan mektuplarda -bu çalışmanın başlığına da taşındığı üzere- ana konular Muallim Cevdet ile *Son Sadrazamlar*'dır. Ayrıca farklı meseleler işlense de merkezde hep bu iki konu vardır.

Mektupların genel özelliği, oldukça ağır bir üslûpla kaleme alınmış olmalarıdır. İki yazar da Osmanlı Türkçesinin bütün imkânlarından yararlanır gibidir bu mektuplarda. Dönemin, dilde sadeleşme sürecini de kapsadığına dikkat edilirse Türkçenin güncelleşen durumu hemen hiç yansımaz satırlara. Hatta İbnülemin'in cevabî bir mektubundaki ““yüksek katınıza sunulmuştur.” ne demektir? Ben apartman mıyım? Yoksa yangın kulesi miyim? “Eserin önsözünde” nasıl sözdür? Bu söze “arka” söz kahkahalarla gülmez mi?” sözleri, onun sadeleşme sürecine mesafeli duruşunun yansımasıdır. Bu bağlamda şunu da belirtmek gerekir ki, ağır üslûplu mektupların söz dağarcığına yer yer günlük dil kullanımları, hatta, sövgü ve küfür de sızar.

Mektuplardaki bir başka nokta, kültür tarihimizde önemli ve saygın birer yeri olan kişilerin günlük ve özel yaşantılarına ilişkin ayrıntıların, bilinmeyen yönlerine yönelik iddiaların varlığıdır. İnal'ın, Muallim Cevdet'in kimi yönlerine dönük imaları; Gövsa'nın, İbnülemin'in ev içi yaşantısına ve kişiliğine dair dokundurmaları dikkat çekicidir. Bu bakımdan, mektup türünde, sonradan ve uzaktan yapılan değerlendirmelerde pek yer verilmeye(bile)n günlük yaşam ayrıntılarına geniş yer verilebildiği gerçeği, bu dosyadaki örneklerinde de ortaya çıkmaktadır. Bu sayede kişilerin, ilişkilerin ve olayların bilinmeyen ya da üzerinde durulmayan yönleri de belirginleşebilmektedir, ki tomarın barındırdığı satırlarda bunun çokça yansımasını görüyoruz.

Son üç mektup, iki dosttan çok iki biyografistin yazışması şeklindedir. Ellerindeki biyografik materyalin kullanımı ve paylaşımı noktasında hesaplaşan Gövsa'nın ve İnal'ın, çalışmalarını ciddiyetle yaptıklarını gösteren bu satırlar, iki dostun, zaman zaman meslekî gereklilikler sebebiyle iki rakibe de dönüşebildiğini gösteriyor. Ancak, asıl vurgulanması gereken şu ki, bu mektuplar, okuru *Meşhur Adamlar* ile *Son Asır Türk Şairleri* adlı devasa çalışmaların mutfağına indirmekte, anılan eserlerin hazırlanışındaki küçük ama önemli ayrıntılardan birkaç kesit sunmaktadır.

İbrahim Alâattin Gövsa'nın istinsah ettiği tomardaki mektuplar, İbrahim Alâattin Gövsa, Muallim Cevdet, Osman Ergin ve İbnülemin Mahmud Kemal İnal hakkında yeni ve önemli biyografik ve bibliyografik bilgiler ile iddialar da içermektedir.

Kaynakça

- Aksoy, H. (2007). Nûri Bey, Bolâhenk. *İslâm Ansiklopedisi* (C.33, s.264). içinde TDV.
- Akün, Ö. F. (2000). İbnülemin Mahmud Kemal. *İslâm Ansiklopedisi* (C.21, s.249-262). içinde TDV.
- Aydar, H. (2020). Muavvizeteyn. *İslâm Ansiklopedisi*, (C.30, s.334-335). içinde TDV.
- Bayraktar, M.F. (1995), Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı. *İslâm Ansiklopedisi*, (C.5, s.36-38). içinde TDV.
- Bilkan, A.F. (1997). *Nabî Divanı* (C.2). İstanbul: MEB.
- Çetin, A. (1996). Gövsa, İbrahim Alâeddin, *İslâm Ansiklopedisi* (C.14, s.158-160). içinde TDV.
- Çetinkaya, Z. (1990). *Halil Nihad Boztepe'nin Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Konya.
- Enginün, İ. (2020) Cunbur, Fatma Müjgân. *İslâm Ansiklopedisi* (C.Ek.1, s.272-273) içinde TDV.
- Ergin, O. (1937). *M.Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul: Bozkurt Basımevi.
- Es, H.F. (1943). İbnülemin Mahmut Kemal. *Yedigün* (C.21, S.537, 21 Haziran 1943, s.11) içinde.
- Gürel, Z. (1995). *İbrahim Alâettin Gövsa*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Gürlek, D. (2017). *İbnülemin Mahmud Kemal İnal- Cumhûriyet Devrinde Bir Osmanlı Efendisi*, İstanbul: Kubbealti.
- İbnülemin M.K. (1930) *Son Asır Türk Şairleri* (Cüz 1). İstanbul: Türk Tarih Encümeni.
- İbrahim A. (1934). İbnül'emin Mahmud Kemal. *Meşhur Adamlar* (C.2, 1934, s.768-769) içinde Yedi Gün.
- İbrahim A. (1933). Emin Paşa. *Meşhur Adamlar*, (C.1, 1933, s.400) içinde Yedi Gün.
- İnal, İ.M.K. (1999). *Son Asır Türk Şairleri* (C.I). Ankara: AKM.
- İnal, İ.M.K. (2002). *Son Asır Türk Şairleri* (C.IV). Ankara: AKM.
- Kalkışım, M. (1994). *Şeyh Gâlib Divanı*. Ankara: Akçağ.
- Kolçak, S. (1968) *İ.H.Baltacıoğlu-Eğitimin Felsefesini Yapan Pedagog*, İzmir: Ege Üniversitesi.
- Mevlâna C.R. (1982). *Rubailer*. çev.: Abdülbaki Gölpınarlı. Ankara: Ajans-Türk.
- Onan, N.H. (1989). *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi*. İstanbul: MEB.
- Ömer H. (2022). *Dörtlükler-Rubailer*, çev.: Sabahattin Eyüboğlu (33.b). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sayar, G. (1995). Ergin, Osman Nuri. *İslâm Ansiklopedisi* (C.11, s.297-298) içinde TDV.
- Sevgi, A. (2003) Lâtîfî, *İslâm Ansiklopedisi* (C.27, s.111-112) içinde TDV.
- Turan, L. (1998). *Yenişehirli Avnî Bey Divanı'nın Tahlili*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Uzun, M.İ (1992) Boztepe, Halil Nihat. *İslâm Ansiklopedisi*, (C.6, s.322-323) içinde TDV.
- Vassaf, H. (2009). *Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmud Kemâl- Kemâlül-Kemâl* İstanbul: Dergâh.
- Yılmaz, M. (2015). *Osman Nuri Ergin Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.

Ek

1.Metinler

[1.] Bay Mahmud Kemal İnal tarafından yazılan meşhur mektûb-ı nezâhet-üslûbun suretidir:

Mübtelâ-yı rüyet-i zeker, bir muallim-i acîb-i derbeder olduğunu zâtîâliniz gibi vâkıf-ı nîk ü bed bir merd-i ferdden işittiğimiz müteveffâ-yı dermend hakkında yazılan ve masrafı belediyenin tanzifat bütçesinden verilerek tab’ edilen (yedî) kıyye-i atîka ağırlığındaki eser-i hayret-güsteri⁹ getirdiler, gördüm.

Makâle-i meddâhânenizin¹⁰ tepesine benim ismimi koymanızın¹¹ ne maksada müstenid olduğunu keşfettim. Memduhunuz olan muallim-i garîb, yahud muğlim-i acîb, nasıl hoş-lehçe şakirdlerinin pîşini görmek istiyor ise zât-ı üstâdânenizin de bizim gibi mütekâidîn¹²-i hoş-rûyâneden olan yaşlı başlı talebeniz hakkında o istekte bulunduğunuz anlaşılıyor. Müddet-i ömrümüzde böyle bir isteğe maruz olmadığımız halde bu yaştan sonra baştan çıkarılmak istenildiğimize karşı engüşt-i batn ile hem-âvâz olarak “şaştım da kaldım bu işe” türküsünü terennüm etsek ne buyurursunuz?

Adadan¹³ indiniz mi? İndiniz ise nereye bindiniz? Arayıp sormak vazifesi bâ-berât-âlî uhdemize mahsus imiş gibi biz arayıp sormağa mecburuz.

Makaleler istediniz, bir daha arayıp sormadınız. İyi ki size uyup da yazmadım. Bizim eser-i gayr-ı muteber hakkında bir makale yazacağınızı söylüyordunuz. O niyeti ada kabristanına mı gömdünüz? Aramak şanından olmayan hazret-i Nihad’a¹⁴, hanımefendiye, çocuklara selâmlar, serzenişler.

20 Teşrîn-i evvel [Ekim] 1937

İnal

[2.] Muhterem Osman Beyefendi,

11 Teşrin-i sâni [Kasım] 1937

“Üzkürü mevtâküm bi’l-hayr”¹⁵ emrine iktiza ve Cevdet merhum hakkında ancak bu kadarlık söylemekle iktifa buyuran ve Süleyman Nazif’in tabiriyle fazlı faslından, faslı fazlından baskın olan üstadımız İbnülemin-i nezâhet-karîn hazretlerinin tezkeresi suretini emriniz vechile bâlâya yazdım. Onu kopye ederken biraz hicab duyduysa da Cevdet merhumun bazı defa gözlerine ârız olan gayr-ı tabiî arzuların üstadımızın dilinden hiç eksik olmayan bir vesîle-i hazz u itmi’nân olduğunu düşünerek ötekinde olduğu gibi bu zatta da şu hâl ü kâlin yine bir fazilet tezahürü şeklinde izahı mümkündür diye müteselli oldum. Malûm-ı âlileri olduğu üzere bunların eşkâlini milyona çıkaranlar vardır. Nev-i âlileri şahıslarına münhasır olmak itibarıyla iki zatın mümaseletini bu mektuplar da teyid ediyor.

⁹ Osman Nuri Ergin’in “İstanbul Vilayeti Mektupcusu” sıfatıyla “derleyip topla”yarak yayına hazırladığı *Muallim M.Cevdet’in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi* [“İstanbul Belediyesi tarafından bastırılmıştır” notuyla], Bozkurt Basımevi, İstanbul, 1937, 748 s..

¹⁰ Bu kitabın üçüncü bölümü, Muallim Cevdet’i tanıyan kişilerin onun hakkındaki yazılarını kapsamaktadır. İbrahim Alâattin Gövsa, 26.sıradaki yazısına, Darülmualimin’de sekiz yıl birlikte görev yaptığı Muallim Cevdet [İnançalp; 1883-1935]’i överek başlasa da sonraki pasajlarda sürekli olarak onun “muvazenesizlik”lerle dolu meslek hayatından örnekler verir ve onda “Freud’un izah ettiği bazı ruh dalâletleri” (Ergin, 1937, 544) bulunduğunu ekler. İbnülemin, “makale-i meddâhâne” sözünü burada ironik kullanıyor. Ayrıca, Gövsa’nın belirsiz bıraktığı “dalâlet” ifadesini, İbnülemin, aynı mektubunun izleyen satırlarında eşcinsellik imalarıyla açıklayacaktır.

¹¹ İbrahim Alâattin Gövsa, yazısına, “Süleyman Nazif’in İbnülemin Bay Mahmut Kemal için söylediği: *Ne kendi kimseye benzer, ne kimse kendisine* mısraı M. Cevdet hakkında da tekrar edilebilir.” (Ergin, 1937, 543) sözleriyle başlamaktadır. İbnülemin, bu ifadeleri kastediyor.

¹² İbnülemin o sıralarda, Türk ve İslâm Eserleri Müzesindeki görevinden yaş haddi sebebiyle emekliye ayrılmış (Ağustos 1935) ve evine çekilmiş durumdadır.

¹³ Büyükkada.

¹⁴ Gövsa’nın da yakın arkadaşı olan, şair Halil Nihad Boztepe (1882-1949). Biyografisi için bkz.: Çetinkaya, 1990; Uzun, 1992, 322-323.

¹⁵ “Ölülerinizi hayırla yad ediniz.” [Hadîs-i şerif]

Arızamı huzurunuzda is'ad eden hademe yedi kıyye-i atıka ağırlığındaki eser-i hayret-güsteri tahammüle âmâdedir.

Mürüvvet ve ihtiramımı te'bid ederim efendim.

İbrahim Alâaddin

[3.] Muhterem Osman Beyefendi,

Geçen gün eski kâğıtlarımı karıştırırken merhum Muallim Cevdet Beye ait bir hatıra tesadüf ettim ve bunu daha evvel yani zâtîâlinizin “Mecelle-i Cevdet”iniz¹⁶ ihzar olunurken ve kendisine ait hatıramı yazmamı istediğiniz sıralarda hatırlamamış ve bulamamış olduğuma üzüldüm. Arz ettiğim hatıra aşağıya nakleyeceğim manzumedir ki “Cevdetname” adını taşır. Galiba Cevdet merhum o esnarlarda mahud hadiseden dolayı mektepten ayrıldığı için “Cevdetname”nin de tamamlanmasından sarf-ı nazar etmişti. Eğer bu hadise olmasa ve Cevdet mektepten ayrılmasaydı Cevdetname uzun bir fıkra olacaktı ve galiba bütün menakıb ve evsafını sarahat diye ima ile ihtiva edecekti. Şimdi o kasidenin meydana gelmiş olan beyitlerini kaydediyorum. Şunu da arz edeyim ki ilk beyitte de anlaşıldığı üzere “Cevdetname” adıyla bir kaside kaleme almamı o zamanki Darülmuallimin muallimleri arkadaşlarımdan bazıları tekrar ile bana söylemişlerdi ve eser âdeta umumî bir karar ile yazılmaya başlanmıştı:

Vasf için Cevdet Beği dergâhımız verdi karâr
Ben de Cevdetnâme'yi tanzime kıldım ibtidâr
Hangi vafından aceb başlansa lâyıktır deyü
Vakfe-gîr-i hayret oldum hayli dem bi'l-ıztırâr
Vâkıf-ı ahvâl olanlar hak verdi bu hayrete
Öyle çok evsâfı var ki bî-hudûd ü bî-şimâr
Habbezâ ey hâcegân dergâhının meydancısı
Habbezâ ey kethüdâ-yı cümle-âyîn ü şîâr
Öyle yüksek kutb-ı irfânsın ulüvv-i kâ'bına
Merdiven koysa erişmez Hakkı-i kâmet-medâr
Öyle eşsiz bir metâ'-ı bî-bahâsın kim senin
Mesleğini bir dahi halk etmez emînim rûzgâr
Zâtına nisbetle elbette daha sersem kalır
Sâha-i ilm ü hünerde eyleyenler iştihâr...

Belki yetmiş beyit olarak düşünülen bu kasidenin yedi beyitte kalması da tuhaf bir tesadüf. Çünkü merhum üçler, kırklar, yedilerden biri idi. İkinci beyitteki “vakfe-gîr-i hayret olmak” tabirini üstâd-ı dakîka-sencimiz görmüş olsalardı ihtiva ettiği lâfzî iltibası derhal ele alırlar ve bunu merhumun mahud ibtilâsına bir delil addederlerdi sanırım. Beşinci beyitteki “Hakkı-i kâmet-medâr” tahmin buyurulacağı

¹⁶ Ergin'in *M.Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi* adlı eseri.

veçhile püskül inkılâbı mübdii meşhur terbiyeci İsmail Hakkı Beydir¹⁷ ki Cevdet Beyin hiç sevmediği zevattan biri idi. Onu takip eden beyitte “Öyle eşsiz bir metâ’-ı bî-bahâsın kim senin” dedikten sonra “Mesleğini bir dahi halk etmez emînîm rûzgâr” gibi umumî bir lâkırdı yazacak yerde “Varsa mislin müze-i evkâfa kutb-ı iftihâr” tarzında bir mısra yazmamış olduğuma şimdi pek üzüldüm. Bu suretle M.Cevdet merhumun da o zaman Evkaf Müzesinin kutb-ı iftihârı bulunan üstâd-ı kemâlâtımıza eşsizlikte hem-paye olabileceği yolunda bir gulüvv yapılmış olur ve iki müstesna zatın hüviyetleri bir sepet içinde cem edilirdi. Her ne hal ise görülüyor ki Cevdetname şeklen olduğu kadar manen dahi noksan kalmıştır ve onun “Mecelle-i Cevdet”e yetişememiş olması talihsizliğinin en büyük nişanesidir. Son beyitteki daha sersem kalır tabiri Cevdet merhum hakkında o zaman biraz iltizâm-ı hicv edildiğine delâlet edilebilirse de ilim ve hüner sahasında iştihar edenlere nisbetle onun daha az sersem oluşu bir imtiyazı da ifade eder gibidir.

Cevdetname vesilesiyle bir de “Kemalname” yazılması hatıra gelebilir. Fakat onun yedi beyitte kalması değil, yetmiş beyitte dahi bitmesi imkânı yoktur ve yetmiş bin beyte kadar müsaadesi olabilir ki buna da yâver-i iktidâr ve müsâade-i meşâgil ü rûzgâr gerektir.

Cevdetname’yi bulduğum eski kâğıtlar arasında Cevdet merhuma ait o zamanki Türkçe muallimlerimizden Ali Salâhaddin Beyin¹⁸ bir beytine tesadüf ettim ki şöyledir:

Hazret-i Cevdet’i göndermeyelim ey ihvân

Cevdet-i âb ü hevâdır zîrâ bizi yaşatan

Bu beytin altında Ali Salahaddin Beyin imzası ve 6 Kânûn-ı sâni 1341 tarihi var. Galiba Cevdet Beyin mektepten ayrılmak üzere olduğu tarihtir ve galiba Salahaddin Bey merhum Cevdet’in mektepten sebebi infikâkini bilmeyerek o zaman mektep müdürlüğünde bulunduğum için böyle zarif bir ifadede bulunmuş olacaktır.

Bu vesile ile ihtiramlarımı te’bid ederim muhterem ve faziletkâr efendim.

İ.Alaattin¹⁹

[4.] Büyükada 12 Mayıs 1938

Pek muhterem Osman Beyefendi,

Muallim M.Cevdet merhumun âli-himmet bir müverrihi olmanız itibarıyla ona uzaktan, yakından temas eden her bahis ve vesikanın zâtîâlilerine arzı bir kadirşinaslık vecibesidir. Bu tasdinameyi ve muhteviyatındaki vesaike o vecibenin ifası için takdim ediyorum. Yalnız her birinin saiki ve mahiyeti hakkında ilk önce kısaca izahlar arz etmeliyim. Birinci vesika Latiff’in Fusûl-i Erbaa isimli risalesinin zirine taraf-ı âcizden yazılarak hazret-i İbnülemin’e gönderilen haşiyenin suretidir. Bu risale Muğla’da mukim sabık Nablus²⁰ kadısı Ali Kemal isimli bir zat tarafından 7 Gün²¹ idarehanesine gönderilmiş, “ya İbrahim Alâaddin’e yahut İbnülemin Mahmud Kemal’e tarafımdan ihda olunsun” şeklindeki bir

¹⁷ İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978). Eğitimi ve hattat Baltacıoğlu hakkında geniş bilgi için bkz.: Kolçak, 1968; Bayraktar, 36-38.

¹⁸ Edebiyat öğretmeni ve araştırmacısı Ali Salâhaddin Yiğitoğlu (1877-1939).

¹⁹ Gövsa, mektubun sonuna adını Latin harfleriyle ve “tt” şeklinde yazmış.

²⁰ Filistin’de, Kudüs’ün kuzeyinde bir şehir.

²¹ 7 Gün/Yedigün, Sedat Simavi’nin 1933-1950 arasında çıkardığı magazin dergisi. Dergi, bu niteliğinin yanında edebiyata da geniş yer veriyordu.

mektuba terdif edilmişti. Hayli eski bir tarihte yazılmış olduğu tahmin edilen risalenin nihayetlerinde ber-mutad muhtelif edviye tarifleri de vardı. Sahibi nüshasını pek ender sandığı bu eseri bir muhabbet-i mahsûsa eseri olarak bendenize veya hazret-i üstada ihda edilmesi hususunda mecmua idarehanesini muhtar bırakmıştı. Onlar eseri bana verdiler ben de âtidedeki haşiyeyi ilâve ederek Mahmud Kemal hazretlerine posta ile takdim etmiştim. Haşiyedeki “fasıl” meselesi evvelce zâtîâlilerine verilen mektup numunesine yazılmış birkaç satırın tesirine inzıam edince üstadın uruk-ı hiddeti isyan etmiş, numunesi arz olunan mensur ve manzum tezkerenin yazılmasına sebebiyet vermiştir. Son örnek de bu tezkereye mukabil kendilerine takdim ettiğim arizama aittir. Onları ber-vech-i âtî ve sıra ile yazmak külfetini kendime ve okumak zahmetini zâtîâlilerine tahmil edişim M.Cevdet merhumun temiz hatırasına merbutiyetten mütevelliddir²². Bu vesile ile de muhabbet ve tazimimi te’bid ederim efendim.

İbrahim Alâaddin

Fusûl-i Erbaa’ya yazılan haşiyenin sureti:

“En eski tezkirecilerimizden biri olan “Latîfî”nin bu eseri tezâkir-i şuarâ muharririnin hâtimi, âlimi, latîfi ve eltafi bulunan İbnülemin Mahmud Kemal hazretlerinin kütüphanelerine seza ve bilhassa “Fusûl-i Erbaa” musiki fasıllarından dost ve âşina fasıllarına kadar her gûne fusul ve tefasilin mütehassıs-ı bî-menendine ahra olduğu ecilleden Muğla şehrinde mukim sabık Nablus kadısı Ali Kemal bin Ali el-Murtaza tarafından irsal ve hediye edilen işbu kitâb-ı müstetâb, İstanbul şehri mehâkim-i irfânının halen yegâne kâdî-i sâhib-keîâmı ve şerîat-ı ilm ü edebîn müftî-i pür-ahkâmı üstâd-ı bî-hemâl ve müverrih-i ma’dûmü’l-emsâl hazret-i Mahmud Kemal İnal edâmallahu umrahû ve iclâl²³ cenablarının atebe-i hayret-meretebe ve cevdet-i menkıbelerine ihda ve ilâ kılındı. Fî yevmi’l-isneyni semâniyeti min şehri’r-rebîulevvelî seb’in ve hamsîne ve selâse mietin ve elfin²⁴. E’t-tilmîzü’z-zaîfü muhtâcun ila’l-afvî’l kaviyyi İbrahim Alâaddin bin Mustafa Asım el-Filibevî²⁵.

[5.] İbnülemin hazretlerinden alınan tezkerenin sureti:

Alâeddin-i Cevdet-âyîn Beyefendi,

Beytül-mâl-i milletten nukûd-ı vafire sarf ve şeref etmek suretiyle -mevzuu gibi cem’i de sakil-vebalname ve kadirşinaslık nokta-i nazarından da savabname addine lâıyk bir eser-i garâbet-güster telifine hâme-rân-ı himmet olan cevdet-i karîha ve gayret-i sarîha erbabından bir zata takdim ettiğiniz arîza-i marîzadan mütevellid inkıbâz-ı derdden, esasen hadden birun iken Nablus kâdî-i mâzîsinin -müftî-i mütereddîd gibi- kime vereceğini kestiremediği risâle-i kuvvet-isâlenin zirine yazdığınız -Arabî eda, Türkî sadâ- fıkra-i fasîha-i münşiyânedeki “fasıl”lar, “tafsil”ler de urûk-ı hiddeti tahrik ettiğinden -envâ’-ı gavâil içinde- bu varakanın tahririne mecburiyet hasıl oldu.

Evvelki tezkeremi, vebalname müellif-i muhteremine verilmek üzere “kopye ederken duyduğunuz hicab”ı, tullâb-ı marifetin temâşâ-yı pîşine mübtelâ olan bir dalyaraktan bahsederken araya benim nâm-ı pâkizemi karıştırdığınız sırada duysaydınız, nezâhet-i malûmenizi hem kendiniz duyar, hem başkalarına duyururdunuz. “Deli kısmı götüyle oynar.” meseline muhalif olarak başkalarınınkiyle oynamak sevdasına düşen bir mecnûn-ı şehvet-nümûnu -şunun bunun değil, hatta zarûret-i mübreme

²² Gövsa, ondört mektupluk yazışma serisini topluca istisnah edip bir araya getirme eylemini Muallim Cevdet’in hatırasına sadakatiyle gerçekleştirmektedir.

²³ “Allah ömrünü ve şanıma daim etsin.”

²⁴ “8 Rebîülevvel 1357 Pazartesi gününde”.

²⁵ “Zayıf öğrenci güçlü affa muhtaçtır. Filibeli Mustafa Asım oğlu İbrahim Alâattin.”

tahakkuk etmedikçe kendinin bile şurasına burasına bakmaktan haya eden- bir edeb-i müşahhasla kıyas etmenizi, hayatta olsaydı mecnûn-ı mezbûr bile istihcan ederdi ve “El-cünûn-ı fünûn”u benimle kendine remzetmek fikr-i fâsîdinde bulunmanızdan da -sizin gibi- arak-rîz-i hicâb olarak sabâh-ı haşre kadar uhde-i Kaysânesinde ibka olunan cünûn-ı fünûn muallimliğini, müstehak olanlara ciro ederdi. Bu sözlerden de zât-ı şermînlerine hicab âriz olursa haber veriniz, neng-i Cevdet’ten bir nikâb-ı nezâhet-meâb yaptırayım. Şimdilik bu, bu kadar.

“Fasıl” faslına gelince, buna cevâb-ı savâb olmak üzere âtîdeki “koşma” arîza-i marîzadaki “ıs’ad” tarzında huzûr-ı tâmât-ı teşevvürünüze ıs’ad ve âgûş-ı hicâb-nukûş-ı edîbânenize ık’ad olundu:

Medhe lâıyk olanı medhederiz	Fasla elyak olanı fasl ederiz
Faslımız çünkü bizim hasbîdir	Faşlı sanma garaza vasl ederiz
İkide birde bize remzederdin	Bir dakika duramazsın sen tek
Dil uzatma, elini bizden çek	Fasl-ı evvelde seni fasl ederiz
Bilmiş ol kim garaza la’n ederiz	Hak tanır, semt-i salâha gideriz
Fırka-i ehl-i kemâle gideriz	Vakt olur kendimizi fasl ederiz
Önümüzde sekemez hiçbir sek	Zene benzer yanımızda erkek
Cevdet’in baktığımı istersek	Eline ver vererek fasl ederiz
Addedenler bizi merd-i fassâl	Ya kefen hırsızdır, ya gassâl
Yâ ki ırz düşmeni şahsî bu hâl	İşte biz böyleleri fasl ederiz
Ey Alâ! Sen ne tuhaf adamsın	Vâkıf-ı nîk ü bed-i âlemsin
Deli Cevdet-zekere [26] mahremsin	Bir gün elbet seni de fasl ederiz

(Bakıyesi sonra)

İnal

[6.] İnal-ı bî-misâl hazretlerine verilen cevabın suretidir:

“Üstâd-ı sühan-münkâd ve sitem-mutâd efendimiz,

Bir tezkere örneğiyle bir risale taslağına yazılan iki küçük haşiyenin temîn-i ibtisâm yoluyla teyîd-i muhabbet ü ihtirâmdan başka bir kasdı olamayacağı zâtîâlilerince de müsellemdir. Bundan dolayıdır ki bahis buyurulan “inkıbâz-ı derûn” ü fütur, manzum olarak vukua gelen indifâ’-ı bîrûn-ı serzeniş tarikiyle yapılmış bir lâtife telâkki edildi. Ne “arîza-i marîza”nın, ne de tezkere-i galîzanın müteakıl ve inhidamı

²⁶ Zekeriya’nın muhaffefi [Not metne aittir].

gayr-ı kâbil hissiyât-ı hâliseye îrâs-ı hasâr edemeyeceğine kaniim. Bu noktayı itinâ-yı mahsûs ile kayıt ve ityandan sonra Cevdet-i cennet-mekân bahsine geliyorum.

Kadr-i dürr ü gevheri âlem bilir

Âdemi ammâ yine âdem bilir²⁷

fehvasınca merhumun fezâil-i ilmiyye vü ahlâkıyyesini zâtîlileri şüphe yok ki herkesten daha iyi takdir buyurursunuz. Bunda zerre kadar şek ve şüphe bulunsaydı “ne kendi kimseye benzer, ne kimse kendisine” mısraına o nüsha-i nâdireyi dahi ma-sadak addederek “nâm-ı pâkize” nizi yâd-ı menâkıbına ait bahse mezc ve halt etmezdim.

“Cevdet-i karîha ve gayret-i sarîha erbabından” diye bihakkın tavsif buyurduğunuz zât-ı muhterem, İbn-i Kemal, belki de İbnülemin Kemal ka’bindeki bir allâmenin teyîd-i nâmı için sekizyüz küsur sahifelik muazzam bir âbide inşa ve ibda etmek kadirşinaslığında bulunmuştur ki onu “savabname” tevsim etmeniz intâk-ı hak kabilinden bir savâb-ı mutlakdır. Gerçi memathı olan bir zat için daha cesiminin yazılmış olduğu mervi ise de henüz hiçbir ferd-i âferîdeye dair bu mikyasta Türkçe bir eser neşredilmedi. Bilhassa başka hiçbir fani lehinde altmış zâtın muharrer ve imzalı şهادeti cem edilmemiştir. Bu hal Cevdet-i melek-haslete has bir mazhariyet oldu. İmdi ben eminim ki yakın bir istikbalde zâtîlileri dahi başka bir nokta-i nazardan onun tavsîf-i zât u sıfâtını münakkaş bir “Kemâlî’l-Cevdet” ihzar etmek üzere ber-mutad telfik u temîn ü tamîk-ı hakâyık etmekle meşgulsünüz. Nitekim tezkerelerindeki “enva’-ı gavâil” terkibi de bu mühim meşguliyyete ait telmîh-i melîhi hamildir.

Dostun başa düşmanın ayağa baktığı bu temâşâhâne-i âlemde Cevdet merhumun ihtiyâr-ı itidâl ile ara sıra temâşâ-yı mâlâ-yukâl eylemek hususundaki merakının saiki nazar-ı hakîmânelerinde elbette müstetir kalamazdı:

Şark ve garbın ulûm ve elsinesine bihakkın vakıf olan bu zat, bütün felâsife-i kadîm misillü az çok âşînâ-yı tıb idi. Hassaten talim ve terbiye mesleğine müntesib olmak itibarıyla vâkıf-ı tabâbet-i şebâb idi. Tüllâb-ı marifetin malûm inhimake maruz olup olmadıklarını bi’l-müşâhede teşhis, badehu marazi telkin tarikiyle tedavi eylemek isterdi. İstimnâ bi’s-sırtla musab olanlarınkine bakmazdı. Bu ahvâl-i teşhîs ü tedâvi filhakika sathî nazar olanlar için muhâlif-i tabîat bir temayüle alâmet sayılabilirlerdi. Ancak de’b-i Eflâtun’a salik ve enbiyâ-yı benî İsrâil’e üstün bir haslet-i peygamberâneye malik olması, hakkında her türlü sû-i zanna manidir ve kemâl-i iffetine tekmil ehibbası kanidir. Zekâ-yı vasî’l-enhânız bu dakikayı da herkesten evvel fark etmiş ve tecâhül-i ârifânenin o mertebesi bütün hayranlarınızı deryâ-yı hayrete gark eylemiştir.

Zaten temaşa menkıbesini efendimize nakl ve hikâye eden bendeniz değil mi idim? Beni lûtfen mevsuk addettiğiniz için hadiseye de derhal inandınız. Buna kani olduğunuz gibi saikin tamamıyla hüsn-i niyete, safvet ve samimiyete müstenid olduğu hakkındaki teminata da elbette inanmışsınızdır. Aksini tasavvur kabil mi? Aleyhte sayılabilecek noktayı aynen kabul edip lehteki şهادeti musırran reddetmeğe, hüsn-i zanna memûr-ı kirâm-ı nâs için sebep ve cevaz var mıdır? Bilhassa “İnneme’l-a’mâlü bi’n-niyât”²⁸ hadîs-i şerîfi ve “El umûru bi’l-makâsidihâ”²⁹ kâide-i külliyesi teemmül edilince merhumun müşfik-i aliye olan safvet ve hüsn-i niyeti karşısında mahud hareketini -şeklen mecnunane dahi olsa- fart-ı gayretle tefsir etmek bir vecibe olmazdı! Nasıl ki “Zekeriya”nın muhaffefini ve her lisandaki

²⁷ Şeyh Galib’in (1757-1799) bağımsız beyitlerinden biri (Kalkışım, 1994, 458).

²⁸ “Ameller niyetlere göredir.” [Hadis-i şerîf]

²⁹ Bir işten maksat neyse hüküm ona göredir.” [Mecelle’nin hükümlerinden]

mukabillerini ikide birde lisan ve kalemiyle tekrar eyleyiş bazı müstesna zevat için "Dervişin fikri ne ise zikri odur." hükmünün itasına sebep ve vesile teşkil edemez.

Edeb-i müşahhas olan efendimiz gibi bir zat bu kadar delâil ve şehadet muvacehesinde merhumun dahi bir hayâ-yı mücessem olduğuna elbette vicdanen kaidir. Şu halde "neng-i Cevdet"ten bendenize "bir nikâb-ı nezâhet-meâb" inayet buyurduğunuz sırada zâtîlileri de bir serpûş-ı edeb-menkûş yaptırınız ki ser-tâc-ı ibtihâc edilmeğe seza olur.

Koşma tarzındaki nazm-ı nefsi hayranlıkla okuduktan sonra mülhem olarak tegazzüle yeltenmişim. Fakat "fasıl" kelimesinin beş altı defa kafiye ittihazına elverişli olacak meâni-i muhtelifesine vakıf olmadığım ve kâfi miktarda kafiye de tedarik edemediğim için işi yalnız bir kıtaya bağlamaya mecbur oldum:

Fasla bir nokta-i mevhûme çekip vasl ederiz

Fazl olur yaptığımız, rast geleni fasl ederiz

"Üzkürü!..." emrine tevfi-k-ı lisân eyleyerek

Âb-ı düşünâm ile mevtâyı dahi gaslederiz.

"Tâmât" ve türrehat kabilinden olan bu sözlerin -başlarken de arz ettiğim gibi- temîn-i ibtisâm yoluyla teyîd-i muhabbet ü ihtirâmdan başka bir kasdı olmadığını tekrar edeyim. Ta ki "urûk-ı hiddeti tahrik" tehlikesi tekrar etmesin. Zira "şimdilik bu kadar" denilmesine ve "bir gün elbette seni de faslederiz." tehdidiyle "bakıyesi sonra" işaretinden dolayı her gece uyumadan evvel "Muavvizeteyn"³⁰ tilâvetini müteakip âtideki duayı da tekrara mecbur olacak kadar dîçâr-ı hevî ü hırâs olmuştum:

Euzü birabbî'n-nâtîkîn. Melîkû'l-mütekellimîn. İlâhû'l-mukarrirîn. Hâliku'n-nûni ve sânîu't-tenvîn. Min zemmi'l-kavvâlîn. Ve min semmi'l-fessâlin. Ve mine'l-lisâni'l-İbnülemîn. Ve min şerri'l-vesvesi'l-anîn. Ellezî yüvesvisu's-sudûra fil Hakki-l Cevdet ve'l-Alâaddîn ve'l-Osmân el-Ergin. Ve min hiddeti ve'l kîn. Amin³¹.

[7.] Pek muhterem Osman Beyefendi,

Taltifnamenizi şimdi aldım. Duaya³² zâtûâlinizin de iltihak etmeniz icâbet ihtimalini tez'if ve hazretin hücumlarındaki hisse-i şiddeti tahfif edeceği için bendenizce mûcib-i şükrandır.

³⁰ "Kur'ân-ı Kerîm'in Felâk ve Nâs olarak adlandırılan 113. ve 114. surelerine "Muavvizeteyn" [iki koruyucu] (Muavvizetân), bunlara İhlâs suresinin ilâvesiyle birlikte üç sureye "Muavvizât" denilmiştir. Muavvizeteyn, "sığındıran, koruyan" anlamındaki "muavvize" kelimesinin tesniyesi "muavvizetân"ın mansup hali olup Türkçede bu şekilde yaygınlık kazanmıştır." (Aydar, 2020, 334-335).

³¹ "İnsanların Rabbine sığınırım. Konuşanların sahibine. Karar verenlerin ilâhına. Nünun yaratıcısı ve tenvinin yapıcısına. Gevezelerin kötümelerinden. Dedikoducuların zehrinden. Ve İbnül Emin'in dilinden. Ve Cevdet, Alâattin ve Osman Ergin hakkında kalplere vesvese veren iktidarsızların şerrinden. Ve hiddet ve kinden. Amin" [Arapça ibarelerin çevirisindeki katkısı için meslektaşım Durmuş Ongun'a teşekkür ediyorum].

³² Gövsa, bir üstteki mektubun sonundaki duayı kastediyor. Dolayısıyla, onun, İbnülemin'e hitaben yazdığı mektubun bir suretini Osman Ergin'e de gönderdiği anlaşılıyor. 2 ve 7 numaralı mektuplardan anlaşılıyor ki, Ergin, İnal'a giden -hiç değilse bu tomardaki- mektupların içeriğinden Gövsa tarafından haberdar ediliyordu. Hatta, 2.mektuptaki "emriniz veçhile" ifadesi, bunun Ergin tarafından istendiğini kanıtıyor. Gövsa da 4.mektubun başında, Muallim Cevdet'e "uzaktan yakından temas eden her bahis ve vesikanın zâtûâlilerine arzı"nı bir "kadirşinashk vecibesî" olarak gördüğünü bizzat yazıyor. Bu "bahis ve vesika"ya İnal'ın mektuplarını da katıyor, anlaşılıyor. Bunun yanında, Gövsa'nın, Ergin'in mektubuna/mektuplarına bu tomarda niçin yer vermediğini bilmiyoruz.

Yalnız ism-i âlinizi tam olarak “Ve’l Osmâni’l-Ergin” suretinde okusak daha sarîh ve iltibastan âzâde olacak sanırım.

Tekerrüre mani olmak üzere birinci şerrin “zem”me tahvili de pek güzeldir. Evradımızda temin buyurduğunuz bu tekâmülü leyâl-i mu’tâde ziyaretlerinin birinde vesile düşerse kendilerine arz etmek suretiyle itmâm-ı ihsân buyursanız diyorum. Fakat bu, işin hayli çetin cihetidir. Çünkü mübarekin dilindeki gılgat ve şemâilindeki kuvvet kalemindekine baskın ve saadethanesinde iken cadalozluğu çöplüğündeki horozun kahramanlığından âşiftedir. Her ne hal ise bunu da elbette bir şekil ile isma ederiz.

Muhabbet ve tazimimi te’bid ederim efendim.

İ.Âlâattin

[8.] İbrahim Alâattin’den İbnülemin Mahmud Kemal’e yazılan bir bayram tebrikinin suretidir:

Ankara 7 Kânûn-ı evvel 1943

Üstâd-ı vefâ-mutâd efendimiz,

Şeker Bayramı’nda her nedense zâika-çîn-i iltifâtları olamadığım için Kurban Bayramı’nda dahi mezbûh-ı âtîfet kalmamak üzere huzûr-ı fazîletlerine ağnâm-ı tebrîkât ü tazîmâtımı arz etmeği bir vecîbe-i muhabbet ü hürmet addeylerim efendim hazretleri.

İbrahim Alâattin

[9.] İbnülemin’in cevabı:

Üstâd-ı vefâ-nâ-mutâd hazretleri,

Şeker ve Kurban Bayramlarının ikisini birden -şu’bede-bâzâne- tebrik eden mektûb-ı siyâset-âmîz, memnuniyetle karışık taaccübe bais oldu. Şekerin -vefa gibi- fıkdanı sıralarında bir zat, şeker göndermeği vaadetmişti. Gelmeyince yazdığım manzumede şu beyti de irad etmişim:

Bâdi-i evzâk olur gelse şeker Belki dans eyler safâsından zeker.”

Tanesi yetmiş seksen liraya satılan kurbanlık ağnamdan -hasbe’l-hâlü’l-mâl- iğtinam edemediğimiz bir zamanda “arz” olunan “ağnâm-ı tebrîkât ü tazîmât”tan muğtenim olamayacağım tabîidir.

Temîn-i vefâ, teyîd-i mürüvvet vadisinde yıllardan beri söylediğiniz sözler bir araya gelse -çıkarmakta olduğunuzu duyduğumuz- ansiklopedinin birinci maddesi³³ kadar uzun olur.

Bekler iken senden vefâ Ettin beni vakf-ı cefâ

³³ Gövsa’nın fasiküller halinde yayımlanmakta olan *Türk Meşhurları* adlı eseri ve onun “Abaka Han” başlıklı ilk maddesi.

Vermez misin rûha safâ

A bî-vefâ, vefâ mısın?”

diyerek bir koşma düzmek istedimse de beyhude nefes tüketmekten vazgeçtim.

Geçende teşekkül eden tarih meclis-i âlisine³⁴ davet olunmayan kalmadığı halde -el minnetü lillâhi teâlâ ve tekaddes³⁵- nâmının yâd edilmemesi gibi ansiklopediden bir nüsha ihsanıyla, istifâde-i ümniyâneme himmet buyurulmamasına da teşekkür mü etmeli? Belki isimimi bile unutmuş olan Halil Âli Nihad’a³⁶ ve hanımefendiye hürmetlerimi sunarım ve İlhamî’nin³⁷ gözlerini öperim. Ey bî-vefâ, bakî vefa.

14 Kânûn-ı evvel 1943

İbnülemin

Mahmud Kemal

[10.] İbrahim Alâattin’den İbnülemin’e:

Ankara 23.12.1943

Üstâd-ı nukâd ü nükte-mutâd efendimiz,

Bayram tebrikini muhtevi arizamıza cevap olan iltifatnâme-i sitem-i allâmeleri vâsıl-ı dest-i tekrîm ve içinde mukâbele-i tebrîk ü temenniye mutazammın harf-i vâhid bulunmaması mûcib-i veleh-i azîm oldu. “Bâdi-i ezvâk olur gelse şeker. Belki dans eyler safâsından ...” bediasının ikinci mısraı dans keyfiyetinin “belki” edatıyla pek baid bir ihtimal, belki hâl-i muhâl olması hakikatini ifşa eyler gibi görünmekte olup mesele bu günâ nükâti Cevdet merhumdan sonra tevsik zevkinde bulunan Osman Ergin Bey tarafından şâyân-ı kayddır. Beyitteki intaka rağmen düzmek istenildiğinden bahis buyurulan koşmanın son mısramda aruzdan nükûl ile parmak hesabına tevessül edilmesi de câlib-i dikkattir.

Tarih meclisine davet edilmemiş olmaları hakkındaki sitem-i devletleri vekîl-i âliye³⁸ arz edilmiş ve büyük bir kısmı sâde-rûyân-ı heveskârândan ibaret olan med’ûvîn miyanında efendimizin iz’ac edilmelerinin lâyük olmadığı suretindeki mülâhazamız ta’rîk ile karşılaşmıştır.

Halil Nihad Bey, isminizi unutmak şöyle dursun, mehcûr-ı iltifâtınız kalmaktan ve unutulmuş olmaktan her gün ve her dakika müteazzi ve müşteki idi. Selâmınıza nail olunca hayretlere düşerek secde-i şükrâna kapanmış, tazimatının müsaraaten arzını emretmiştir. Refikam da iltifatınıza müteşekkiren ihtiramının kabulünü niyaz etmektedir. Yıllardan beri bizlere karşı ne hikmetse vaki olan ihmal ve nisyan mahdumunun ismine dahi sirayet etmiş olacak ki onu İlhamî şeklinde kayıt buyurmuşsunuz. Mamafih kısmen olsun yine tahattur buyurulmuş olmasından dolayı minnettâr olan İlham, mübarek ellerinizden öpmektedir.

Ciddiyata hezl karıştırmamış olmak için maruzatımın ansiklopediye ait olan kısmı ayrıca yazılmış ve leffedilmiştir³⁹.

³⁴ 15-20 İkinciyeşrin [Kasım] 1943 günlerinde Ankara’da düzenlenen III.Türk Tarih Kongresi.

³⁵ “Minnet sadece yüce ve kusurdan uzak Allah’adır”.

³⁶ Bkz. 13. dipnot.

³⁷ Mustafa İlham Gövsa. İbrahim Alâattin Gövsa’nın Neşide’den sonraki ikinci çocuğu olan M. İlham Gövsa, Maliye Bakanlığında bürokrat olarak görev yapmıştır.

³⁸ Maarif Vekili Hasan Âli Yücel.

³⁹ Gövsa’nın sözünü ettiği “ansiklopedi”, *Son Sadrazamlar* olmalı. Yine aynı cümlede “ayrıca yazılmış ve leffedilmiş” olduğu belirtilen kısım, çok büyük olasılıkla, 12 nolu mektuptur.

Baki dans safalarında daim olmaları temennisini tekrar ederim efendim hazretleri.

[11.] İbnülemin'den İbrahim Alâattin'e:

“Üstâd-ı nukâd ü nükte-mutâd” unvân-ı müseccâ bizden ziyade size lâıktır. “Tez” ve “travay” yapmak için üniversiteden bir düziye düzinelerle gelen erkek ve kız talebeye cevap verdiğim⁴⁰ sırada yazdığım mektubun altında, üstünde, parmak hesabında, aruz vezninde kusur bulmak, bize verilen unvana liyâkât-ı kâmilinizi sebt-i şevâhiddendir.

Osman Ergin de kimdir? Mahud âşık-ı zeker Cevdet-i sebük-ser şerrü'l-halef bırakıp da gitmiş öyle mi? Her kafadan bir sada, her şahıstan bir eda zuhur etmeğe başlayalı dilimiz, dilsiz piçeye döndü. “Yüksek katınıza sunulmuştur.” ne demektir? Ben apartman mıyım? Yoksa yangın kulesi miyim? “Eserin ön sözünde” nasıl sözdür? Bu söze “arka” söz kakhahalarla gülmez mi? Ansiklopediye ait cevap, eser-i âlînize itbaen ayrıca yazıldı. Hakikat yazdığımın ibarettir. Uzaktan birtakım müşkil, hatta bazıları gayr-ı kâbil tekliflerde bulunmak, Sarayburnu'nda oturup da Marmara'ya giden gemilere kaptanlık etmeğe benzer. Hele durup durup da birden bire iki ayağı bir pabuşa sokarcasına ta'cîl-i maslahat etmek ne kadar gariptir.

Arapça ve Acemceden tercüme edilecek maddeler -şimdi meşguliyetten hâlî olan- kardeşim Selim'e⁴¹ havale olunursa birtakım kallaşının yalan yanlış tercümeleri gibi değil, son derece sağlam tercümeler vücuda getirilmiş olur. Bu işi Halil Ali Nihad ile müzakere ediniz ve ihtiramımı tebliğ buyurunuz. Hanımefendiye de hürmetler ederim. İlham'a “i” ilâve ettiğimi tahattur edemiyorum. Galiba ilâve eser-i kilik-i hüner-perdâzâneleridir. Neşide nerelerdedir, orada ise iki kardeşin iki gözlerini öperim. Baki dua.

[12.] İbrahim Alâattin'den İbnülemin'e:

Ankara 10-1-1944

Üstâd-ı vefâ-mutâd efendimiz,

“Osmanlı Devrinde Son Sadrıazamlar” isimli eser-i muteberinizin istinsahında istihdam ve istimal buyurduğunuz müstensihin pek küçük dahi olsa her halde zât-ı müsâma-hâ-nâ-mutâd-ı fâzılânelerince tecviz buyurulmayacak bazı zühullere revac verdiği görülmüştür. Meselâ 650inci sahifede Edhem Paşa'dan bahis esnasında “oğlu Halil Bey -vâki-i taleb üzerine- yazdığı tercüme-i hâl varakasında” denilirken Halil Bey'in bu varakayı kimin tarafından vaki olan talep üzerine yazmış olduğunu -zât-ı hakikat-simât-ı üstâdânelerine sormuş olsa elbette merkumun gafletini ikaz ve dalâletini irşad buyuracaktınız ve kitabın metnindeki bu fıkradan 2 numara ile haşiyeye çıkarılan satırda “kendi yazısıyla olan nüsha, nezdimde mahfuzdur.” cümlesine de hiç olmazsa “emaneten” gibi bir kaydın ilâvesini emredecektiniz. Hatta yalnız Edhem Paşa'ya ait olarak oğlundan alınan tercüme-i hâl varakasının değil, sadrazam Tefvik ve İzzet Paşa merhumlara ait olup hâl-i hayâtlarında kendilerinden alınmış olan tercüme-i hâllere ait varakaların da aynı şahıstan istifade olunduğunu elbette ilâve ve ihtar

⁴⁰ İnal, derin bilgisinin yanında zengin kütüphanesi ve arşivi dolayısıyla da Cumhuriyet döneminde erkek ve kız üniversite öğrencilerince sık sık başvuru bir kaynak konumundadır. Bu gençlerden biri de Müjgân Cunbur'dur. 1965-1986 yılları arasında Millî Kütüphane'nin müdüreliliğini yürüten Dr.Cunbur (1926-2013), genç bir doktorant iken bir yazma nüshayı görmek için rica minnet girebildiği İnal'ın konağında başından geçenleri -onyıllar sonra-, yayına hazırladığı *Son Asır Türk Şairleri*'nin sunuş yazısında anlatır (İnal, 1999, s.IX). Dr.Müjgân Cunbur'un biyografisi için bkz. Enginün, 2020, 272-273.

⁴¹ İbnülemin Mahmud Kemal'in küçük kardeşi. Birçok memurlukta bulunmuş olan Mehmed Selim İnal (1885-1948), aynı zamanda şairdi. Ağabeyi, *Son Asır Türk Şairleri*'nde kendisine de yer vermiştir (İnal, 2002, 2141-2146).

buyuracaktınız. Ta ki onların dahi sıraları gelince istihdam ve istimal buyurmakta olduğunuz müstensih-i merkûm ü müstamel, aynı zühul ile amel etmesin ve bu suretle eserin 488inci sahifesindeki haşiyede "benim vakit ve nakit sarf ederek tedarik ettiğim vesaike, verdiğim malûmatı -müteveffa babalarından mevrus mal gibi- alıp satan ve sonra benim mehaz göstermekle mukayyed olmadığımından bahse cüret eden insafsız musanniflere ne söylemek lâzımsa yine kendileri söylesinler" şeklindeki fıkârât-ı hakikat-âyâtı mütalâa etmiş olanlara Arap şairinin

İzâ feale'l fetâ mâ anhü yenhâ

Femin ciheteyni lâ cihetin esâ' 42

beytini tekrar etmeleri zemini ihzar etmiş olmasın.

Kezalik 560ıncı sahifenin diğer bir haşiyesinde Halil Bey'in Hüsrev Paşa'dan bahsederken "İkinci Mahmud'un sadrazamı" demesi; hele atfolunduğu sırada pek zaruret yok iken "Meşhur Adamlar" da aynı tasavvuru yapmıştır" denmesi müstensih-i merkûmun "Meşhur Adamlar" isimli eser-i derbederi kötölemek için müterakkıb-ı fırsat olduğu zehabını vermiştir. Halbuki "Meşhur Adamlar"da Hüsrev Paşa'nın tercüme-i hâli yazılırken aynen "İkinci Mahmud padişah iken kaptân-ı deryâlıkta ve ser-askerlikte bulunmuş ve Abdülhamid zamanında da sadrazamlık etmiş olan Osmanlı vezirlerindedir." diye tarif etmiştir ki Edhem Paşa hakkındaki fıkrada mevcut zühulün Halil Edhem Bey'den alınmış ve zatalilerine iade ve emanet edilmiş olan varakanın eser-i sirâyeti olduğunu meydana koyar. Eğer müstensih o varakanın kimden alınmış olduğunu kaydetseydi "Meşhur Adamlar"daki zühulün orada işareti bir zarûret-i ilmiye idiye hiç olmazsa bu zühulün nasıl meydana gelmiş olduğu da tezahür ederdi. Gerçi Halil Edhem merhum, babasına ait varaka ile birlikte büyük biraderi Hamdi Beye ve kendisine ait tercüme-i hâlleri de tevdi ederken bunların kendisinden alınmış olduğunun zikredilmemesini sûret-i mahsûsada "Meşhur Adamlar" muharririne tembih etmiş olduğu için mezkûr kitapta mehazın meskût geçilmesi zaruri idi. Fakat iş "Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar" isimli eser-i mutebere intikal edince böyle bir emri mülâhaza lüzumu zail ve varakayı veren zâtın vefatına binaen gerek şahsı gerek pederi hakkında hicvîyat iradına dahi imkân hasıl olduğu ecilden isbât-ı davâ sadedinde ismi zikredilince hakikatin etrafıyla tebyini icap ederdi ve müstensih-i merkûm bu cihetleri efendimizden sormuş olsa elbette cevâb-ı savâbı alacak idi.

Bütün bunlardan maada türlü hata ve noksan ile âlûde olduğu zaten muharrirince de öteden beri malûm ve muteref olan ve hiçbir zaman zemîn-i davâ ittihaz edilmemiş bulunan "Meşhur Adamlar" hakkında müstensih-i merkûmun tarizi nâ-becâ, hele o eseri sadrazamlar hakkında kalın kalın kitaplar yazdığı söylenen ve asla sevilmediği anlaşılan zâtın kitabıyla yan yana zikrederek onunla hem-ayar ve hem-pâ telâkki etmiş gibi göstermesi de nâ-revâdır. Eğer müstensih-i mezbûr, "Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar" eser-i muteberinin müellif-i muhteremi ile cennet-mekân pederi ve biraderi hakkında "Meşhur Adamlar"daki maddelerde⁴³ ve "Yedi Gün"deki makâle-i mahsûsada⁴⁴ yazılmış tevkirata vakıf bulunsaydı "Ehibba şive-i yağmada mebhût eyler a'dâyı"⁴⁵ fehvasınca "Meşhur Adamlar"a karşı böyle

⁴² "Bir genç yasak olan bir şeyi işlediği zaman bir yönden değil; iki yönden hata işlemiş olur."

⁴³ Bu maddeler, "İbnül'emîn Mahmud Kemal" (İbrahim Alaettin, 1934, s.768-769) ve "Emin Paşa" (İbrahim Alaettin, 1933, s.400) başlıklarını taşıyor. Bununla birlikte, *Meşhur Adamlar*'da, İbnülemin'in biraderi Mehmed Selim hakkında bir madde bulunmamaktadır.

⁴⁴ Bu "makâle-i mahsûsa", "İbnülemin Mahmud Kemal" (Es, 1943, 11) başlıklı yazıdır.

⁴⁵ "Ahibba şive-i yağmada mebhût eyler a'dâyı/ Hudâ göstermesün âsar-ı izmihlâl bir yerde" Yenişehirli Avnî'nin "bir yerde" redifli gazelinin dördüncü beyti (Bkz.: Turan, 1998, 939).

yersiz ve lüzumsuz tarziden, dolayısıyla vefâ-mutad olan şîme-i üstâdânelerine tecavüzden âyâ ve haya eyleyecek idi.

İşbu nukât ve nikâtın müstensih-i merkûm u mevtûa tebliğ ve telkini menût-ı re'y-i üstâdâneleri olmağla ol bâbda.

Hamiş:

İşbu arizada mevzû-ı bahs olan mesele, esas itibarıyla ehemmiyetten ârî ise de son defa eydî-i ihtirâmımı tezyin eden iltifatnamedeki letaife mukabele edecek bir latife zemini teşkil etmesinden dolayı yazılmıştır. Herhalde burada müstensih-i merkûma müteveccih olan serzeniş, haklı ve sarih bir inkisardan tevellüd ettiği ve bilhassa “Meşhur Adamlar” hakkındaki zaruretsiz tahtie gibi alâ melâil-cumhûr yayılmamış olduğu için hak-şinası ve hukuk-şinası olan tab-ı kerîmânelerinde tevîd-i infiâl etmeyecek, belki müstensih-i mezbûrun badema zâtîlilerince mutena olan icabata itinasını müeddi olacaktır, ümîd-i kavîsındeyim. Zaten evvelki yaz, Büyükkada’da mezkûr varakalar istiare buyurulur ve sıraları geldikçe kitapta bendenizden alınmış olduklarının tabiatıyla ve mutlaka zikredileceği vaad ve taayyün edilirken müstensih-i mezbûr yanımızda bulunmadığı ve zâtîlilerinin keyfiyeti hilâf-ı memûl tahattur etmeyeceklerine ihtimal vermeyeceği cihetle kendisini bir dereceye kadar mazur görmek ve yalnız “Meşhur Adamlar”ın zühulünü bilâ-lüzûm teşhir etmek hususundaki gayretkeşliğinden dolayı bu tehâlükküne sitemde bulunmak muvafık olur. Öteki varakaların sıraları gelince 560uncu sahifedeki haksızlığı dahi tamir etmek iltiması olunursa inkisarımız kalmadığı cihetle arizada latife olarak kendisine teveccüh edilen müstamel ve mevtua gibi sıfat-ı latîfeden keff-i lisân edileceği tabîdir.

Ansiklopedi hakkındaki ciddi maruzatımızın ber-mutad ayrıca ve resmî olarak yazıldığı ve bugünkü tarih ile postaya verilmiş olduğu maruzdur.

[13.] İbnülemin’den İbrahim Alaaddin’e

Üstâd-ı âlî-cenâb ve muhibb-i mürüvvet-meâb hazretleri,

Tevbihnâme-i imtinânkârânenizi okudum. Altında imzanız olmasaydı bunu bir muhibb-i kadîmin değil kemîn-i kinde fırsat gözeten bir başa kakıcının yazdığına kani olacaktım. Her ne kadar “bir latife zemini teşkil etmesinden dolayı yazılmıştır” denmekte ise de her harf-i sitîz-âmîzi aksini iddia etmektedir. Farz-ı muhâl olarak latife de olsa “latife latif gerektir” sahîfe latife olamaz.

Benim Hak’tan başka muinim olmadığı gibi müsevvidim, mübeyyizim ve müstensihim de olmadığını bildiğiniz halde “istimal” eylediğimden bahsettiğiniz muhayyel müstensihime teveccüh buyurduğunuz “müstamel, mevtua, dalâlet” gibi evsâf-ı şenianın asıl kimin müstensihine yakışacağını siz takdir edersiniz.

Verdiğiniz varakalardan -sonu olmadığı için- İzzet [46] Paşa’nın tercüme-i hâlinde bahsettiğimden Edhem ve Tefvik [47] Paşaların tercüme-i hâllerinde yazmamıştım. Keşke almasaydım da helâle haram

⁴⁶ Siz, onun tercüme-i hâlinin suretini verdiniz. Kendi, hatt-ı destiyle olan nüshayı ihda etti. İkisi de mahfuzdur [Not metne aittir].

⁴⁷ Siz, tercüme-i hâlinin yeni yazı ile suretini ve gençlik resmini verdiniz. Daha evvel -benim Sicill-i Ahvâl dairesinden aldığım- nüsha-i müstensihayı kendi kalemikle tashih ve bazı maddeler ilâve etmişti. Bunlar da mevcuttur. Ne vakit isterseniz görebilirsiniz. Hakikat böyle iken -yukarıda söylediğim gibi- İzzet Paşa’nın tercüme-i hâlinde sizin verdiğinizden bahsettim [Not metne aittir].

katmış kadar nadim olmasaydım. Bir daha sizden bir şey almak hatasından Rabb'im, bu âciz kulunu muhafaza buyursun.

Edhem Paşa'nın tercüme-i hâlinin bütün safahatını, hatta kitabın bütün sahaifi ihsan buyurduğunuz varaka sayesinde vücuda gelmişçesine imtinankârane ve muhakkırane sözler söylenmesi muktezâ-yı necâbet ü mürüvvet olacak ki o sözleri söylemekten çekinmediniz. Ben sizin gibi "imtinan" değil, nazar-ı insâfınızı celb etmek için söylüyorum. "Meşhur Adamlar"a derc ettiğiniz bazı resimler ve tercüme-i hâller "Son Asır Türk Şairleri"nden aktarma edildiği ve şifahen de istihsâl-i malûmâta tenezzül buyurulduğu halde -Bolâhenk⁴⁸ merhumun çirkinliği madde-i kabîhasıyla daha birkaç şey müstesna olarak- hiçbirinde isim ve resmimden bahsetmediğinizi ağzıma almamış iken bana bir varaka verdiğinizi kemâl-i minnetle ilân etmediğim için ağzınıza geleni söylemek, tadâd-ı eltâf ve galiz evsaf ile başıma kakmak hak ve hakikate ve insaf ve mürüvete hizmetin en parlak numunelerinden, öyle mi? Bir gece fazilethanenizde önüme resimler döküp sahipleri hakkında malûmat vermemi emir buyurduğunuz sırada hak-şinâs refika-i muhteremenizin ne söylediğini benimle beraber odada bulunanlar da işitmişlerdi. Artık bu sadedde benim fazla söz söylememe lüzum yoktur.

Benimle beraber babama, kardeşime dair "Meşhur Adamlar"da ve "Yedi Gün"de yazılmış tevkiratı da imtinankârâne bahsedebilmesine mukabil -imtinankârâne değil, ihtâr-ı hakikat kabilinden- beyan ederim ki ben de "Son Asır Şairleri"nde firdevs-âşiyân pederiniz ve zât-ı kerîmâneniz hakkında takdirat ve temdihatta kusur etmedim zannederim. Bâ-husus sizden hayli müddet evvel ben tevkir etmiştim. Bundan başka hangi mecliste sizden bahsolunsa hakkınızda ne türlü kelimât-ı tayyîbe irad ettiğime, isteyenler şahadet ederler.

"Meşhur Adamlar"da bir kelimedede zühul edildiğini bir garaza makrun olmayarak birkaç kelime ile söylediğim için kâinatı başıma yıkacak tarzda itablar, tevbihler savrulması şâyân-ı hayrettir. "Lâ yüs'elu ammâ yef'alu"⁴⁹ sırrına mazhar, yahut lâyuhtî bir er olduğunuzu bilseydim isminizi ve eserinizi ağzıma alırmı idim?

"Meşhur Adamlar"ı kötölemek için müterakkib-i fırsat..." sözü ne kadar kötüdür. Bu esere itiraz edenlere karşı evvel ve âhir müdafaada bulunduğum halde nasıl "kötüle"rim ve kalın kitabın kopseti ile sizi nasıl hem-ayar tutarım? Bana yakışmayan böyle âdi bir harekette bulunmaktan ne faide beklerim?

İrad buyurduğunuz Arapça beytin harekelenerek bu muhibb-i lisân-nâ-şinâsın istifadesine inayet etmenize nasıl teşekkür edeceğimi bilemedim. "İhsânı böyle eyler insan eyleyince" inşallah bu temîn-i istifâde de silsile-i imtinâna iltihak etmez.

"Vefatına binaen gerek şahsı gerek pederi hakkında hicviyat iradına dahi imkân hasıl olmadığı ecelden ..." ne demektir? Dava vekilliğini deruhde buyurduğunuz baba ile oğul hakkında irad ettiğim hicviyat nedir? "Deli çorbacı" namıyla yad edilen bir adamın erbâb-ı diyânet ü istikâmetten olduğunu isbata gayret edişim mi hicivdir? Hâl-i hayâtında oğlun yüzüne karşı söylediğim sözlerin, vefatından sonra onda birini söylemediğime şahitler vardır. Ben maraz-ı garaza uğrayanlardan değilim ki fırsat bulunca

⁴⁸ Neyzen ve bestekâr Bolâhenk Nuri Bey (1834-1910). Hoşsohbetliliği ve bir ney türü olan bolâhenk ney üflemesinden ötürü "Bolâhenk" lakabıyla anılmış olan Nuri bey hakkında bkz.: Aksoy, 2007, 264. Burada, Gövsa'nın *Meşhur Adamlar*'daki "Bolâhenk Nuri Bey" maddesinin sonunda Gövsa'nın (C.1, 1933, s.156) "merhumun resmi hakkında sorduğumuz malûmata Mahmut Kemal bey 'pek çirkin olduğu için resim aldurmamıştır.' cevabını verdiler" ifadeleri kastediliyor.

⁴⁹ "Lâ yüs'elu ammâ yef'alu ve hum yus'elun" [O, yaptığından dolayı sorgulanamaz fakat onlar sorgulanırlar; *Kur'an-ı Kerim*, Enbiya, 23]

ızhâr-ı adâvet edeyim ve ferd-i âferîdeden korkum ve yüzümü kızartacak bir kusurum yoktur ki aleyhlerinde söylemeğe mecbur olduğum adamların ölümünü bekleyeyim.

Ciddi ve latife her ne şekilde olursa olsun bu bahse avdetle bunca yıllık hukuk ve muvalâtı rahnedar etmezseniz isabet etmiş olursunuz.

Bunca meşguliyet arasında böyle isrâf-ı kelâm ettiğim için kendime ve bu kadar uzun sözle işgal ettiğim için de zât-ı necîbânemize teessüf ederim. Bi'l-mukâbele ol babda...

18 Kânûn-ı sâni 1944

[14.] İbrahim Alâattin'den İbnülemin'e:

Ankara Kânûn-ı sâni 1944

Üstâd-ı pür-âzâr ve sâhib-i inhisâr efendimiz,

Âzârname-i üstâdâneleri beni hem teessüre hem hayrete düşürdü. Müteessirim, ciddi bir muhabbet ve hürmetle merbut bulunduğum halde zâtîâlinizin istemeyerek üzülmenize sebep olmuş bulunmaktan, hayretim de şikâyetnamenin hiç hatıra gelmeyecek ve size teveccühüme caiz olmayacak manâlara haml edilmiş bulunmasındandır. Arızamı tavsihname diye tavsif buyurmuşsunuz. Büyüklere tavsih yazmak küçüklerin haddi olamayacağına göre bu kadar had-nâ-şinâs olmak küçüklüğünü kabulde beni lütfen mazur görmenizi istirham ederim.

Doğrusu o mektup ancak bir şikâyetname telâkki edilebilir: Edhem Paşa'ya ait varaka hakkında zâtîâlilerince icâb-ı meslek sayılan ve bilhassa ekîden vaadedilen kaydın ihmali müteakip "Meşhur Adamlar"ın hatasını ifade eden fıkranın derc edilmesindeki iltizâm-ı mâlâ-yelzem bendenizce kâbil-i îzâh görülmemiş ve muhabbet-i üstâdânelerine tamamen güvenmekten ileri gelen bir inkisar uyandırmıştı.

Eğer o ihmal ve muakibi olan iltizam, sevmediğim ve beni sevmediğine emin olduğum biri tarafından yapılmış olsa yemin edebilirim ki "Hasmın sitemin anlamamak hasma sitemdir"⁵⁰ der ve asla ehemmiyet vermezdim. Kezalik bu derece sevdiğim ve bi'l-mukâbele muhabbetine o kadar güvendiğim dost, benim akranım olsaydı, yani yaşça ve başça benden asgarî on, onbeş yıl ileri ve her türlü evsâf-ı insânîyye itibarıyla yüzlerce fersah mütekaddim bulunmasaydı arz ettiğim ihmal ve iltizamdan dolayı da "sitem hep âşinâlardan gelir, bigâneden gelmez"⁵¹ diye o gayr-ı lâıyk vasıfları daha ağırlarıyla birlikte müstensihe değil, doğrudan doğruya kendisine söylemekten asla çekinmezdim. "Her ki zahmî hored elbet figânî dâred"⁵²

İmdi müstensih kimdir ve vücudu neden dolayı elzemdir? Onu arz edeyim: "Son Asır Türk Şairleri"nin tab'ı esasında ara sıra bazı münasebetsizliklerine üzüldüğünüzü söylediğiniz bir şahsın mevcudiyetini hatırladığım cihetle "Son Sadrazamlar" gibi büyük bir eserin istinsahı, matbaaya sevki, tertip sehvlerinin mukabelesi gibi yorucu teferruat için dahi böyle bir şahsın matbaaca hizmetinize ayrılmış olacağını

⁵⁰ "Ağyâr elemîn çekme gönül nâfile gamdır/ Hasmın sitemin anlamamak hasma sitemdir" [Nefî'nin olan bu beyit ve ait bulunduğu gazel, şairin *Türkçe Divan*'ında yoktur. Beytin bir yayımı için bkz.: Onan, 1989, 286.

⁵¹ "Hayalinden gelür gam hatıra cânâneden gelmez/ Sitem hep âşinâlardan gelür bigâneden gelmez" Nabi'nin "gelmez" redifli gazelinin matla beyti (Bilkan, 1997, 666).

⁵² "Yaralanan elbette feryat eder" [Farsça ibarelerin çevirisindeki katkısı için meslektaşım Merve Günan'a teşekkür ediyorum].

kuvvetle tahmin etmişim. İşte "muhayyel" buyurduğunuz müstensih, hakikatte böyle bir tahminden vücuda gelmiştir. Arizamdaki bütün evsâf-ı gayr-ı lâyika tamamıyla ona racidir. O türlü vasıfların zât-ı üstâdânelerine asla bir alâkası olamaz. Arz ettiğim gibi muhatabım olan sevgili dost, eğer akranım olsaydı belki tavsih ve takdir için dahi kendimde hak görürdüm. Fakat bilâ-riyâ her noktadan büyük bildiğim dostu karşı ciddi bir tarize dahi nefsimde had tevehhüm eylemem. Zaten bundan dolayıdır ki arizamın dörtte üçü latifeden ibaretti ve ancak müstensihe tavsiye edilen mevzû'-ı inkisâr olan cihetlerinde bir nebze ciddiyet var gibiydi. Müstensihe çatmak, kadere küsüp feleğe söğmeğe benzer.

Hülâsa size sizden ve son kitabınızda sarahaten yazılı mesleğe istinaden şikâyet ettim. Bu şikâyet azarnamenizde dahi izah ve iptal edilememiş olan sarîh bir haktan tevellüd ediyordu. "El-hakku mürrun"⁵³.

"Verdiğiniz varakalardan sonu olduğu için İzzet Paşa'nın tercüme-i hâlinde bahsettiğimden Edhem ve Tefvik Paşaların tercüme-i hâllerinde yazmamışım." tarzındaki izâh-ı üstâdânevi kavramakta aceze düşüğümü itiraf ederim. "İçin" ve "den" talil edatlarıyla teakub eden sebepler birbirinden zayıf değil midir? O üslûb-ı cemîle yakışmayan bu türlü ilel-i âlileden, kitabınızda kuvvet ve salâbetle ilân buyurulan meslek-i kadîm ile nasıl itilâf kabul edebilir? Bilhassa benim zühulümü kaydederken Halil Edhem Beyin verdiği varakadan bahsile zühulün menşeiini işarete lüzum görmeyiş, yalnız mesleğinizle değil, öteden beri mütefahhiri olduğum muhabbet ve teveccühünüzle dahi kâbil-i telif değildir. İşte bendenizi şikâyete sevk eden en esaslı nokta budur.

Sen fazldan yana çok, şâibeden azsın efendim.

Bize öğrettiklerinin tersini yapmazsın efendim.

Azarnamenin İzzet Paşa vesilesiyle haşiyeye alınan satırlarında "Siz onun tercüme-i hâlinin suretini verdiniz. Kendi, hatt-ı destiyle olan nüshayı ihda etti. İkisi de mahfuzdur." buyurmuşsunuz. İzzet Paşa'nın bendenize vermiş olduğu tercüme-i hâl iki kısımdır. Biri, ilk ricam üzerine yazdığı tevellüdünden başlayarak "Tevfik Paşa'nın bade'l-mütâreke ikinci def'a-i sadâretinde dahi Dahiliye ve Hariciye Nezaretlerine tayinim makrûn-ı müsâade-i seniyye olmuştur." cümlesiyle hitam bulan kısımdır ki bunun nezdimde kalan sureti, benim ince yazımla ve büyük kıtadaki kâğıtlarla beş buçuk sahife tutmaktadır. İkinci kısım, Ankara mülâkatından İstanbul'a avdetten sonra vaadine ve senedine rağmen nezaret kabul etmesinin sebebi hakkında ikinci defa vaki olan ricam ve ısrarım üzerine yazdığı altı büyük sahifelik izahnamedir ki bunun hatt-ı destiyle ve imzalı olanı bendenizde mahfuzdur. Bu defa dosyalarımnda onları aradım ve bir zarf içinde buldum. Şu anda masamın üstünde durmaktadırlar. Acaba paşa merhum, tercüme-i hâlinin ilk kısmını bizden geri istemiş ve bilahire zâtîâlinize mi ihda etmişti? Bunu doğrusu katiyetle taayyün edemem. Fakat böyle bir tercüme-i hâl suretini çıkararak aslını zâtîâlinize ihda etmiş olduğumu ve bunu ızhar buyurulan arzuya hürmeten yaptığımı da hatırlamaktayım⁵⁴. Her ne hal ise "ikisi de mahfuzdur" buyurulan nüshalar herhalde vahîdü'l-meâl olmayacaktır. Eğer böyle ise zâtîâlinize ikinci kısmı nasılsa takdim edilmemiş demek olur ve o takdirde hem İzzet Paşa'nın hayatı noksan kalacak, hem de en buhranlı zamanlardaki birçok vekayi kitabımıza girmemiş olacaktır. Şayet zât-ı üstâdânelerinde bu kısmın sureti yoksa emrediniz, derhal göndereyim.

⁵³ "Gerçek acıdır".

⁵⁴ Tercüme-i hâlin ikinci kısmının kenarında paşanın yazısıyla onun veya suretinin kendisine gönderilmesi, çünkü ale'l-fevr yazdığı o tebyizde hâli müsait olmadığı için kendisinde başka nüshası bulunmadığı kaydı vardır. Ben aslını muhafaza etmiş ve kendisine kopyesini göndermişim. Paşa'nın yalan söylemeğe mecburiyeti olmadığına göre hatt-ı destiyle olan nüsha kendisinde yoktu. Birinci kısmın aslını da ihda eden ben idim [Not metne aittir].

Böyle bir emri ifa, maksad-ı müştereke hizmet için yapılmış bir vazife olacağından zâtûâlinizi de “helâle haram katmış kadar nadim” etmez sanırım.

Kâşki mestî nümûdî her haramî çün şarâb
Ân zamân ma'lûm geştî der-cihân huşyâr kîst⁵⁵

Müstağni olduğunuzda şüphe bulunmayan birkaç tercüme-i hâl iadesi keyfiyetini, yukarıda bahsi geçen saikalarla, hatırlatışımı “tadâd-ı eltâr” kabilinden addederek bi'l-mukâbele lûtuflarınızdan bir kısmını ihtar etmişsiniz. Meselâ “Meşhur Adamlar”a derc ettiğiniz bazı isimler ve tercüme-i hâller “Son Asır Türk Şairleri”nden aktarma edildiği ve şifahen de istihsâl-i malûmâta tenezzül buyurulduğu halde -Bolâhenk merhumun çirkinliği madde-i kabîhasıyla daha birkaç şey müstesna olarak hiçbirinde isim ve resmimden bahsetmediğinizi ağzıma almamış iken...” buyuruyorsunuz. “Meşhur Adamlar”ın mukaddemesinde kıymetli eserinizden çok istifade edildiği üç kocaman satırla yazılmıştır⁵⁶. Matbu ve münteşir bir eser, mehazla arasında böyle etrafiyla zikredildikten sonra ondan iktibas edilen her resim ve her fıkra ayrı ayrı isim kaydetmenin âdet olmadığını da efendimiz de pekâlâ bilirsiniz. Bolâhenk merhumun çirkinliği maddesiyle diğer bazı malûmat ise kitaptan değil, şifahen lûtfedilen malûmattan alındığı içindir ki nâm-ı âlileri yalnız o maddelerde zikrolunmuştu. Görülüyor ki ihtar buyurulan noktalarla benim mevzû'-ı şikâyetim arasındaki mukayese kıyâs-ı maa'l-fâriktir. Bununla beraber benim yaptıklarım hata dahi olsa

Men bed künem u tü bed mükâfât dehî
Pes fark-ı miyân-ı men u tü çîst, be-gû⁵⁷

Şairler hakkında kitabınızdan bazı malûmatın iktibasını (aktarma) kelimesiyle ifade buyurmaları kalem-i nezâhet-rakam-ı edîbânelerine lâyük düşmemektedir. Bu tilmîz-i zaîfinizin dahi bir nebze şiir ve edebiyat ile tevaggülü ve “Son Asır Türk Şairleri”ndeki zevat ve âsâr ile az çok muarefesi bulunduğu nazar-ı insâfa alınrsa, iktibas edeceği malûmatı tahlil ve terkip hususunda bir nokta-i nazarı, şairlerle şiirlerin temyiz ve muhakemesi babında şöyle böyle bir zevk ve melekesi olabileceği düşünülürse (aktarma) tabirinin selika-i mahz-ı vesika-i üstâda herhangi bir müstensih-i mechûl tarafından ithal edilmiş olduğuna hükmetmek icap eder. “Meşhur Adamlar”daki bazı resimler Said Efendi merhumun torunu Reşid Halid Beyin koleksiyonundan alınmıştır. İntişar etmiş, muahharlar arasında zikrolunmuş bir kitapta bulunmadıkları için o resimlerin bu koleksiyondan alındıkları ayrı ayrı kaydedilmiştir. Halbuki Reşid Halid Bey, resmî ve ilmî bir ehemmiyeti olmayan ve ancak iyiliği seven bir zattan ibarettir. Şu izah, isbat eder ki pek çok kusurlarına rağmen “Meşhur Adamlar” zâtûâlinizce titizlikle tavsiye olunan meslek-i hakk u insâftan pek inhiraf etmemeğe çalışmıştır. Şikâyetnamedeki Arapça beytin harekelenmiş olması hâşâ sümme hâşâ zât-ı üstâdânelerinin doğru okumalarına delâlet için değildir, kendi itiyadının neticesidir. Çünkü bendeniz birinden veya bir kitaptan böyle Arapça bir ibare

⁵⁵ “Keşke her haram şarap gibi sarhoş etseydi/O zaman dünyada kimin ayık olduğunu anlardın.” (Ömer Hayyam, 2022)

⁵⁶ Bu satırlar şöyle: “(...) fâzil ve muhterem dostum İbnül Emin Mahmut Kemal Beyin “*Son Asır Türk Şairleri*” isimli kıymetli eserinden tabii çok müstefit oldum ve bu eşsiz eserini henüz tamamlamış olmasına her vesile ile eseferler ettim.” (Gövsâ, 1933, V.)

⁵⁷ Mevlâna'nın bir rubaisinin son iki dizesi. Rubainin Türkçe çevirisi: “İki dünyada da sana benzer kimim var? Söyle.../ Senden umut keserek kim yaşamıştır? Söyle.../ Ben kötülük edeyim, sen de karşılığında kötülük veresin bana;/ Peki, benimle senin aranda ne fark var? Söyle” (Mevlana Celâleddin, 1982, 197). Mevlâna'dan yaklaşık iki yüzyıl önce Ömer Hayyam'ın aynı temayı aynı biçimle işlemiş rubaisinin Türkçe çevirisi: “Var mı dünyada günah işlemeyen, söyle;/ Yaşanır mı hiç günah işlemeden, söyle;/ Bana kötü deyip kötülük edeceksen,/ Yüce Tanrı, ne farkın kalır benden, söyle.” (Ömer Hayyam, 2022, 8).

öğrendiğim zaman onu daima harekeli olarak zabtetmek ihtiyaç ve itiyadındayım. “El-uzrü inde kirâmü'n-nâsi makbûlün”⁵⁸

Azarnamenizde “Lâ yüs'elu ammâ yefalu” sırrına mazhar, yahut lâyuhtî bir er olduğunuzu bilsem isminizi ve eserinizi ağzıma alır mı idim?” buyurmanız doğrusu gücüme gitmedi değil. Bendeniz bilmediklerimi hâşâ ayağımın altına alsam başım göğe ererdi bile diyemiyorum. Çünkü bilhassa ansiklopedi işleriyle uğrařtıķça ve yüzlerce ilim şubesine ait maddelerin yüzlerce ilim adamı tarafından yazılmasına ve tedkik olunmasına delâlet için didindikçe bilmediklerim ayağımın altına değil, başımın üstüne yığılmaktadır ve ben onların altında esfel-i sâfilîne doğru indiğimi her dakika şuur ve vuzuh ile hissetmekteyim. Mamafih yıllardan beri medyûn-ı irfânınız olan bu tilmûz-i nâçîzinizi bilmediğini dahi bilmemekle yani ilim ve irfanın ilk kademesine dahi dahil olmamakla tavsif buyuracağınızı asla ümit etmiyorum.

Müht-i sadâret gibi tehlikeli olmaya başlayan bahs-i harâreti kapar ve tasdiatıma nihayet verirken şunu istirham ederim ki: Ya bize şikâyet hakkı tanınmalısınız, tâ ki muhıkk sebepler dolayısıyla o hakkı serbestçe kullanalım, yahud o müstensih-i mezbûr ü mendebûru göstermelisiniz ki bu türlü haklardan ve haksızlıklardan mütevellid inkisarlarımızı onun başına yağdıralım.

Azarnamenin sonunda “ciddi ve latife her ne şekilde olursa olsun bu bahse avdetle bunca yıllık hukuk ve muvalâtı rahnedar etmezseniz isabet etmiş olursunuz” şeklindeki ihtara riayetle artık Halil Edhem Beyle babasının bahislerine avdet etmeyeceğim. Çünkü sizin muhabbetinizin zevki o bahislerin şevkinden çok üstündür. Zaten sizin üzölmüş olmanızı o kadar istemem ki bir tebessümünüz ve bir nükteniz uğrunda bütün varakalarıyla birlikte yalnız Edhem, Tevfik ve İzzet Paşaları değil, tekml paşavât-ı mâziyeyi feda edebilirim. Bakî.

Bir şey demem âzâr ile incitmesen efendim

Haksız bile olsan yine sağ ol sen efendim

⁵⁸ “Öziir iyi insanların katında makbuldür.”

